

Schetsen voor de Nationale Omgevingsvisie

In Regio van de Toekomst onderzochten zes ontwerpteam in vier regio's de ruimtelijke consequenties van actuele opgaven, zoals verstedelijking, klimaatadaptatie en de omslag naar een circulaire economie. Het door de NVTL en BNSP geïnitieerde project stond voor een deel ten dienste van de Nationale Omgevingsvisie, het kabinetsperspectief op de toekomstige ruimtelijke inrichting van Nederland waarin sectorale doelen – geformuleerd binnen de muren van zeven betrokken ministeries – en regionale ambities met elkaar in samenhang moeten worden gebracht. De ontwerpstudies laten onder meer zien wat daarmee bedoeld wordt. Of zoals NOVI-directeur Emiel Reiding in zijn reactie op het werk zegt: 'Ons pleidooi voor een integrale benadering is abstract. Met het ontwerponderzoek uit Regio van de Toekomst kunnen we laten zien waar een integrale werkwijze in een specifiek gebied toe kan leiden.'

Deze publicatie toont in tekst en met veel beeld hoe de ontwerpteams onder lastige omstandigheden – strakke tijdsplanning, schamele vergoeding – de opgaven verkend hebben, de regio's doorgrond en innovatieve oplossingen en verrassende toekomstscenario's op tafel hebben gebracht. In de reacties die we ophaalden bij de regionale opdrachtgevers klinkt tevredenheid. Hoewel zij geen uitspraken doen over concrete beleidswijzingen en bestuurlijke beloftes, roemen de opdrachtgevers de wijze waarop de ontwerpers tot dan toe onzichtbare verbanden leggen, vernieuwende ideeën aandragen en met fraaie verbeeldingen inspireren om aan de slag te gaan.

Bij aanvang van het project leefde de hoop dat het ontwerponderzoek misschien scherp kon krijgen welke kwesties het rijk moet regelen en wat tot de verantwoordelijkheid van de regio behoort. Die verwachting is niet waargemaakt, constateert onze redacteur Marieke Berkers in haar inleiding waarin ze de ontwerpresultaten tegen het licht houdt. De studies geven wel aanzetten – 'gebruik de Veluwe als zoetwaterbron', 'maak de woningbouw biobased' – maar de resultaten zijn te grof om precies aan te geven op welk bestuursniveau wat geregeld moet worden.

Wat Regio van de Toekomst wel blootlegt wordt verwoord door Joost Schrijnen, éminence grise van de Nederlandse stedenbouw en lid van de inspiratiegroep die de teams op gezette tijden van feedback voorzag. Volgens hem is Regio van de Toekomst een eerste stap in de heruitvinding van de ruimtelijke ordening. Schrijnen benadrukt dat bestuurders, beleidsmakers en volksvertegenwoordigers die met de grote opgaven aan de slag moeten, geen benul hebben van de ruimtelijke complexiteit. Hij hoopt dat ze door Regio van de Toekomst inzien dat ontwerponderzoek hét middel is om die complexiteit te doorgronden. Hij hoopt dan ook dat in het vervolg – na verschijning van de NOVI gaan het rijk en de regio's met elkaar aan de slag met omgevingsagenda's – ontwerponderzoek als instrument verplicht wordt gesteld. Zodat er, aldus Schrijnen, agenda's op tafel komen die een sterk fundament vormen voor de samenwerking tussen het rijk, lagere overheden, bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgers.

Zes vergezichten voor de regio

Tekst Marieke Berkers
Foto's Geert van der Wijk

Een kans voor de vakwereld. Zo omschreven de voorzitters van de BNSP en de NVTL Rob van der Velden en Ben Kuipers het ontwerpproject Regio van de Toekomst. Zes ontwerpteams kregen in vier regio's de mogelijkheid om zich te buigen over de grote vraagstukken die benoemd zijn in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), het kabinetsperspectief op de toekomst van de leefomgeving. Daarmee, zo was de gedachte, kan de vakgemeenschap invloed uitoefenen op de koers van de NOVI, en tegelijkertijd vier regio's – Rotterdam-Den Haag, Flevoland, Eemsdelta-Waddenkust en Arnhem-Nijmegen-Foodvalley – helpen om bruikbare antwoorden te formuleren op de vraagstukken waarvoor zij staan. Die verwachtingen waren wellicht wat te hoog gespannen – de NOVI is immers al zo goed als rond en gaat in de loop van dit jaar naar de Tweede Kamer. Wat is dan toch de waarde van de ontwerpen en van ontwerpend onderzoek in het algemeen? Zijn er vernieuwende ontwerpprincipes en werkwijzen toegepast? En zijn er aanknopingspunten voor een vervolg?

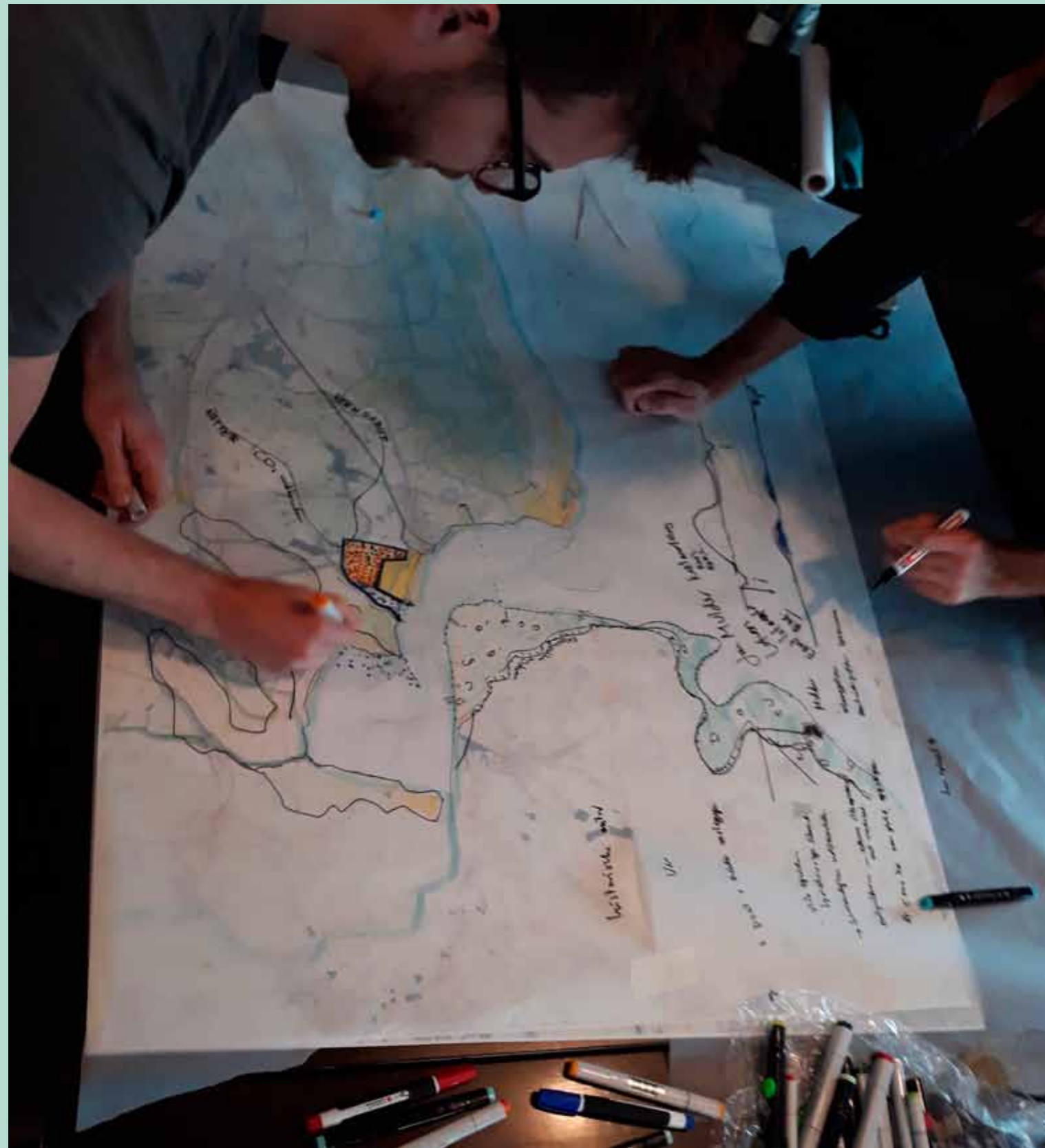
De drie C's

Na de zomer begonnen de meeste teams – bestaande uit ontwerpers van verschillende bureaus en onder leiding van zogenoemde 'captains' – hun onderzoek met een excursie om hun regio's te verkennen. Neem Arnhem-Nijmegen-Foodvalley, dat geografisch, cultureel of bestuurlijk eigenlijk niet bestaat. De regio verscheen al tekenend voor het eerst op papier. Met bussen bewogen de ontwerpers zich door de verschillende schalen van de regio's heen: van snelweg naar industriezone, van kenniscampus naar boerderij, van woonbuurt naar rivierengebied. Tijdens die eerste fase scherpten de teams de gestelde opgaven aan. Team Flevoland (onder leiding van de landschapsarchitecten Berdie Olthof en Peter Veenstra) formuleerde drie

uitgangspunten – ook wel de drie C's genoemd: circulair, casco en couleur locale. Om de landbouw circulair te maken introduceerde het team vijf nieuwe landbouwwormen (couleur locale) die in een herzien landschapscasco een plek moeten krijgen. De drie C's vormden een helder onderzoekskader waarbinnen verschillende verhaallijnen zijn onderzocht. De teams van Marco Vermeulen en Anne Loes Nillesen formuleerden in de regio Rotterdam-Den Haag 'wat als'-vragen en redeneerden daarvandaan terug. Wat als we de enorme bouwopgave deels realiseren met houtbouw? Wat als we dat doen met materiaal dat vrijkomt bij sloop? Bernadette Jansen en haar team plaatsten vraagtekens bij de tijdshorizon van 2040. Moet die niet 2060 zijn, wil je voor Arnhem-Nijmegen-Foodvalley echt de toekomst in kijken, losgeschied van de huidige werkelijkheid?

Tot op de kleinste schaal

De teams hechten er veel waarde aan om de gebieden van een 'duurzame en concurrerende economie' te voorzien – een doelstelling die ook in de NOVI staat. Economie geldt in alle studies als ankerpunt, als de drager waarmee andere transitie, zoals energie of klimaat in goede banen worden geleid. Rond de Eemsdelta verkende het team van Abe Veenstra en Ruut van Paridon manieren om het gebied tot op de kleinste schaal te voorzien van een biobased economie. Zo'n perspectief helpt bij het principe dat de directe omgeving moet profiteren van opbrengsten uit bijvoorbeeld energiewinning, via winstregelingen of kwaliteitsfondsen. In Flevoland stonden nieuwe agrarische bedrijfsvormen centraal. In het kielzog van de zoektocht naar welke landbouwworm waar in Flevoland het best tot zijn recht komt, kwamen ook publieke vraagstukken aan bod, zoals bodemdaling, energietransitie en woningbouw. De agrarische 'verkleuring' van het landschap vraagt om een uitruil van gronden, een opgave die nationaal op de agenda moet worden gezet en waarbij het Rijksvastgoedbedrijf, grootgrondbezitter in de polder, een leidende rol kan spelen.

Met het project 'Regio van de Toekomst' denken ruimtelijk ontwerpers mee over de inhoud van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) die de ruimtelijke opgaven van Nederland op een rijtje zet. Een halfjaar lang schetsten zes ontwerpteams uitdagende toekomstbeelden voor vier regio's. In dit essay houdt Marieke Berkers de resultaten tegen het licht.

Vanwege de verschillende (economische) profielen tussen regio's zijn de onderzoeksresultaten niet zomaar toepasbaar in andere gebieden. De ontwerpteams laten zien dat maatwerk vereist is. De twee teams in Zuid-Holland vormen een uitzondering. Het team van Anne Loes Nillesen testte het gebruik van sloopmateriaal voor bouwprojecten uit op drie testlocaties, maar dat kan net zo goed in andere regio's gebeuren. Ook het voorstel van het team van Marco Vermeulen om de woningbouw in hout uit te voeren is overal toepasbaar. In dit geval rijst de vraag of het natte polderlandschap van Zuid-Holland wel zo geschikt is voor het planten van het benodigde bos, of kunnen we daarvoor beter uitwijken naar de zandgronden?

Vitale dorpen

Ook algemeen toepasbaar – en daardoor zeker interessant voor de NOVI – is een aantal principes en werkwijzen die de teams hanteren. Zo is het motief van het team van Jeroen Ruitenbeek in Arnhem-Nijmegen-Foodvalley ('versnellen en vertragen') breed toepasbaar en kan zelfs een leidraad zijn voor nationaal mobiliteitsbeleid. Het plan nodigt uit het herdefiniëren van wat 'goede' bereikbaarheid is. Vooralsnog betekent goed vaak sneller, maar Ruitenbeek en zijn team laten zien dat andere smaken mogelijk zijn. In de Eemsdelta pleit het ontwerpteam voor het 'doorwaadbaar' maken van het landschap, via nieuwe routes op bestaande landschapsstructuren als dijken. Zo wordt het landschap beter toegankelijk voor bewoners en bezoekers en komt de regio ook op hun *mental maps* te staan. Een andere ontdekking die overal geldt is het principe van 'vitale dorpen'. Van Paridon en Veenstra stellen dat om transities voor elkaar te krijgen, de dorpelingen moeten worden meegenomen. Die moeten namelijk een verlangen krijgen naar de veranderingen die op stapel staan. Dat doe je, aldus het team, door hun zekerheid te geven in de onzekere omstandigheden die transitiepaden kenmerkt. Bijvoorbeeld de garantie dat het voortbestaan van dorp niet in het geding is en dat eigendommen hun waarde behouden. Voor de Eemsdelta is die zekerheid vertaald in een ruimtelijke bouwsteen: een bufferzone tussen de grootschalige industrie en het dorp Oudeschip, een 'dorpsterritorium' dat bewoners zelf mogen inrichten. Tegelijkertijd buffer, publieke plek en identiteitsdrager van het dorp.

Perceelpaspoorten

In Flevoland betrokken de ontwerpers van meet af aan lokale agrariërs bij hun ontwerp onderzoek en maakten ruim gebruik van hun expertise. Hoe het gesteld is met de bodem kun je een bodemdeskundige vragen, maar boeren weten het natuurlijk als geen ander. Die lokale kennis is goud waard, zeker als bij regionale ontwikkeling lokale eigenschappen het uitgangspunt vormen. Om de verkleuring van het landschap gefaseerd te organiseren, bedacht het team het instrument van perceelpaspoorten die bepalen welk type boer waar in Flevoland terecht kan. Daarmee stuur je de ordening van het landschap van bovenaf, maar geef je ondernemers wel vrijheid in de precieze invulling van hun percelen. Overigens is het twijfelachtig of de visies en voorstellen voor bewoners en lokale spelers voldoende tot de verbeelding spreken. Wellicht is voor deze groep de schaal van De stad

van de Toekomst (een vergelijkbaar onderzoeksproject, geïnitieerd door de BNA) interessanter. Daarin gaat het over het leven op het straatniveau, de publieke ruimte en de woonomgeving. De testlocaties van Nillesen in de regio Rotterdam-Den Haag en van Van Paridon en Veenstra in de Eemsdelta komen daarbij in de buurt. De presentatie speelt ook een rol. Moeten ontwerpers meer met film gaan werken, zoals het Flevolandse team doet, of met verhalen, zoals het team van Nillesen?

Voedselvoorziening

Ontwerpend onderzoek levert nieuwe vragen op. Een van de discussiepunten uit Regio van de Toekomst is hoe een adequate afstemming plaatsvindt – tussen de bestuurlijke schaalniveaus van rijk, provincie, gemeente en waterschap heen, maar ook tussen regio's onderling. Als de ene regio inzet op het versterken van de kennisindustrie rondom voedselproductie zal de buurregio voor iets anders moeten kiezen. Als circulaire landbouw in Flevoland betekenis heeft voor de Metropoolregio Amsterdam, is het ronduit handig als de regio Haarlemmermeer niet hetzelfde doet. Andersom is het niet prettig als de metropoolregio ervan uitgaat dat Flevoland met zijn circulaire landbouw wel even de volledige voedselvoorziening gaat verzorgen. Het is een gezamenlijke verantwoordelijkheid om te kijken of het nieuwe landbouwstelsel dat wel aankan. Als de regio Arnhem-Nijmegen-Foodvalley aan het watersysteem gaat sleutelen – in het voorstel van Bernadette Janssen gebeurt dat drastisch – dan zullen andere regio's in de provincie Gelderland daar de gevolgen van gaan ondervinden. Zijn ze daarop voorbereid en zijn ze bereid om mee te transformeren?

Ecologisch systeem

De NOVI heeft het aloude principe van meervoudig ruimtegebruik hoog in het vaandel. Ook dit vraagt om afstemming. In de Eemsdelta constateren de ontwerpers dat een gepland windpark en de bedrijfsontwikkeling in de haven los van elkaar plaatsvinden. Daardoor botsen doelstellingen, terwijl dergelijke opgaven goed te combineren moeten zijn. Welke gevolgen hebben de verschuivingen in de bouwketen die de teams in Zuid-Holland voorstellen? Volgens de teams van Anne Loes Nillesen en Marco Vermeulen is architectuur niet langer een statisch product, maar een 'producerend product', waarvan de materialen telkens herbruikbaar zijn. Dat vraagt naast nieuwe regelgeving (het gebouw is niet alleen een ding, maar ook een ecologisch systeem) om een andere houding van marktpartijen. Een ontwikkelaar verkoopt na de bouw niet alleen een huis, maar ook een hoeveelheid vastgelegde CO₂. Als dit op grote schaal gebeurt ontstaat een interessant alternatief voor de dure opslag van CO₂ onder de Noordzee of elders – een kans die op nationaal niveau om harde besluiten vraagt. Het slim combineren van opgaven helpt om de financiering voor elkaar te krijgen. Zo is het misschien mogelijk om infrastructuurgelden aan te boren voor projecten waarbij werk aan de weg, het spoor en waterwegen wordt gecombineerd met klimaatadaptatie en energietransitie. Nu vormen sectorale financieringsstromen (zoals MIRT en Deltafonds) blokkades voor meervoudige oplossingen. Dát afstemming op allerlei niveaus noodzakelijk is lijdt geen twijfel. Maar hoe moet dat eruitzien? Welke bestuurslaag

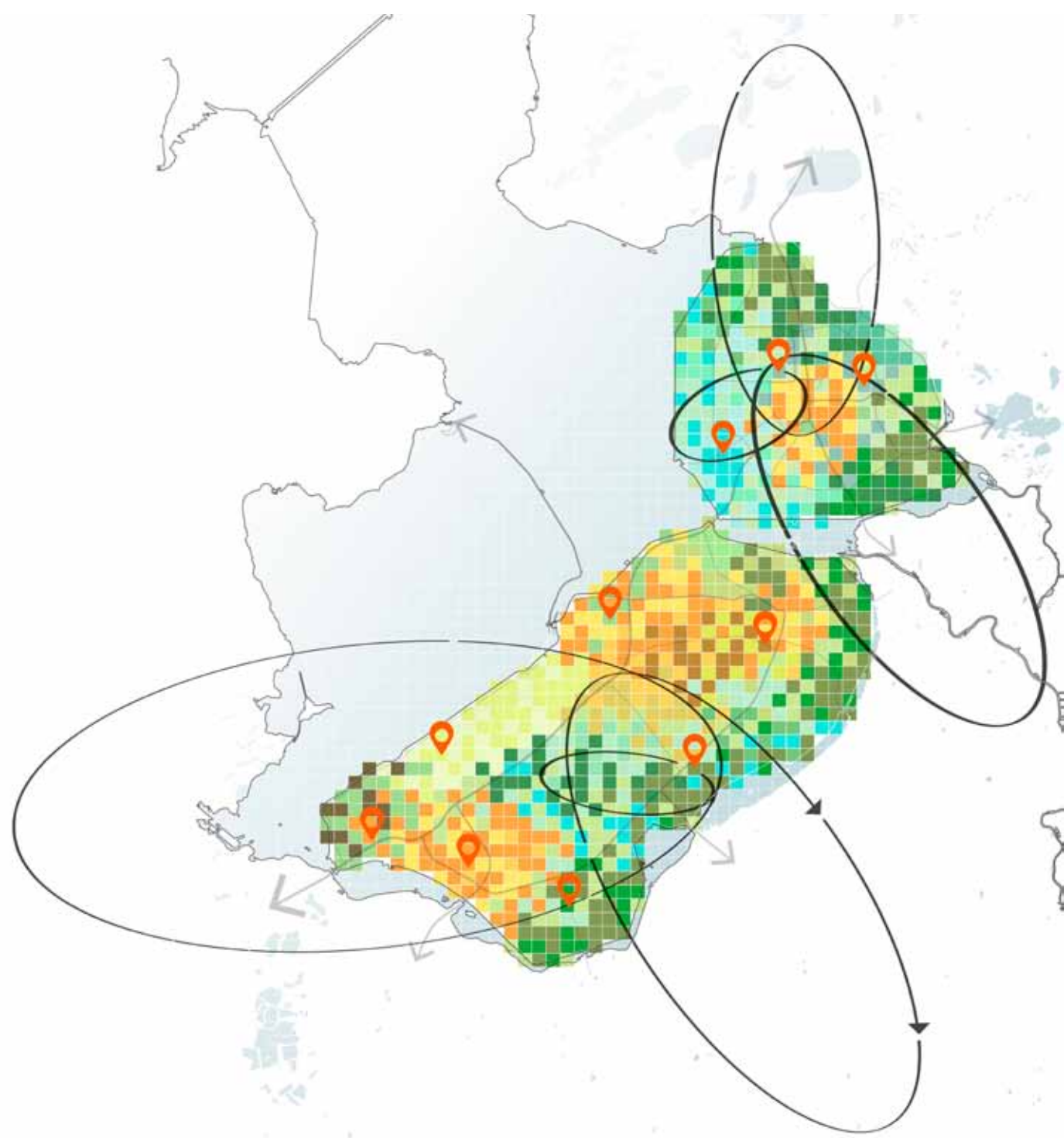

neemt de leiding? En welke instrumenten en media horen daarbij? De teams komen voorzichtig met antwoorden. Zo kan in plaats van plankarten beter in scenario's worden gedacht, met bijpassende routekaarten – zoals de strategie van Marco Vermeulen om beton als bouw materiaal stapsgewijs te vervangen door hout. Vanuit de regio moet in ieder geval geagendeerd kunnen worden wat op nationaal niveau of Europees niveau geregeld moet worden. De ontwerpvisies geven daartoe aanzetten – 'gebruik de Veluwe als zoetwatervoorziening', 'woningbouw moet in 2040 *biobased* zijn', 'geef voorrang aan een circulaire landbouw' – maar de resultaten zijn nog te grof om daar precies in te zijn. Regio van de Toekomst voldoet daarmee niet aan de vooraf gestelde ambitie om boven water te krijgen wát er op nationaal en Europees niveau geregeld moet worden, maar zet die vraag wel prominent op de agenda. En laat zien dat ontwerpend onderzoek nodig is bij de beantwoording ervan. Dat vraagt om verankering in beleidsprocessen en meer financiële ruimte – de vergoeding per team was in Regio van de Toekomst schamel en het is bewonderenswaardig wat de teams desondanks hebben gepresteerd. Stedenbouwkundige Joost Schrijnen – lid van de inspiratiegroep die de teams feedback gaf – bepleit elders in dit dossier om in het vervolgetraject van omgevingsagenda's (die op het niveau van vijf landsdelen gemaakt gaan worden) ontwerp onderzoek verplicht te stellen. NOVI-directeur Emiel Reiding is minder uitgesproken, maar hoopt wel dat de ontwerpstudies bij het maken van omgevingsagenda weer op tafel komen.

De vraag herformuleren

Het blijft bij ontwerp onderzoek wel een kwestie van verwachtingsmanagement. Immers niet alle betrokken partijen – en dat zijn al lang niet meer alleen overheden, maar ook organisaties als LTO, Bouwend Nederland, verzekeraar ASR en natuurorganisaties – zullen even scherp op het netvlies hebben wat ontwerpend onderzoek kan betekenen. Dat het soms de vraag herformuleert, dat het soms onvoorstelbare toekomstbeelden op tafel legt, dat het met oplossingen komt die juist niet voortborduren op lopend beleid. De suggestie van het team van Bernadette Janssen om in Arnhem-Nijmegen-Foodvalley zoetwatervoorziening in het Veluwemassief te benoemen tot economische motor van de toekomst, is voor de betrokken overheden nu nog een ver-van-hun-bedshow – interessant, maar niet iets waar ze nu mee bezig zijn. Dit laatste voorbeeld toont wel de kracht van ontwerpend onderzoek, om gestelde (beleids)opgaven te testen door de papieren werkelijkheid van een beleidsdocument te vertalen in een ruimtelijk uitwerking. Door ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp worden niet alleen oplossingsrichtingen duidelijker, maar ook de opgave, waardoor een scherpere opdrachtformulering of probleemstelling mogelijk is en ook een scherpere profilering van het opdrachtgeverschap. Hier ligt een belangrijke opgave bij de vakwereld zelf en specifiek de beroepsverenigingen. Aan hen de taak om met hun leden het belang van ontwerpend onderzoek nog beter te communiceren naar opdrachtgevende partijen. Als het vakgebied dat niet goed voor elkaar krijgt, bestaat het gevaar dat de impact van Regio van de Toekomst, ondanks de verbluffende resultaten, miniem zal blijven.

Nieuw casco voor de jonge polder

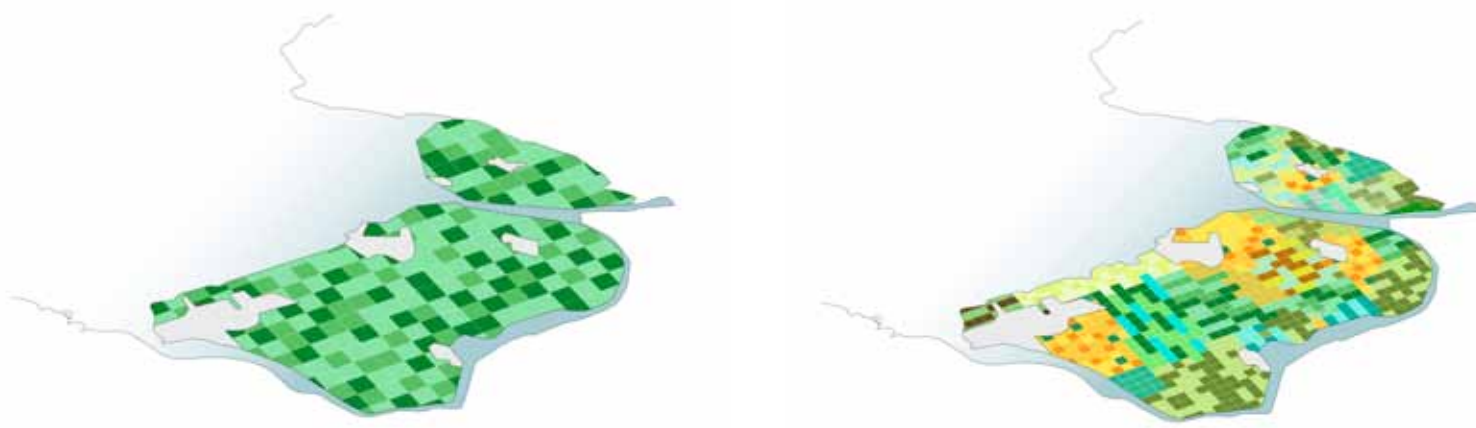
Het hoofdconcept uit het ontwerponderzoek voor Flevoland. De omslag naar een circulaire landbouw – met kringlopen op verschillende schaalniveaus – leidt tot een geleidelijke ‘verkleuring’ van het polderlandschap. Op basis van een analyse van met name de bodemgesteldheid wordt bepaald welke gronden voor welk landbouwtype het meest geschikt zijn.

Het gemaakte polderlandschap van Flevoland loopt tegen zijn grenzen aan. De grotendeels monofunctionele akkerbouwbedrijven die de afgelopen decennia schaalsprong na schaalsprong maakten, ondervinden steeds meer last van problemen in de ondergrond. De rijke polderbodem, nog altijd de duurste landbouwgrond van Nederland, kampt met verzilting, daling en uitputting. Daarnaast staat de jonge provincie voor complexe opgaven. Denk aan de enorme woningbouwbehoefte, want als onderdeel van de Metropoolregio Amsterdam is Flevoland nog steeds een aantrekkelijk ‘overlooptgebied’. Terwijl vroeger woningen geplaatst werden in ‘landschapskamers’ (zoals Nagele) en recent in een artificieel duinlandschap bij Almere, rijst wederom de vraag hoe de verstedelijking zich verhoudt tot het polderlandschap. Zijn combinaties met landbouw en natuurontwikkeling denkbaar? Daarnaast vragen klimaatadaptatie, energietransitie en biodiversiteit om maatregelen, net als de ambitie om de Flevolandse (landbouw)economie circulair te maken.

Wereld van verstrengeling / Dit laatste nam het ontwerpteam als startpunt. Kan een circulaire landbouw, waarin grondstof-, energie-, water- en afvalkringlopen zoveel mogelijk gesloten zijn, uitgroeien tot het fundament waarop Flevoland zich klaarstoomt voor de toekomst? Het begrip ‘circulair’ is breed opgevat.

Het gaat ook om mengvormen met andere functies en zelfs om een ‘circulair planning- en ontwerpproces’, waarin de overheid niet langer het voortouw neemt (zoals bij de totstandkoming van de IJsselmeerpolders), maar de koers van ruimtelijke ontwikkelingen bepaald wordt in het samenspel van overheden, boeren, maatschappelijke organisaties en burgers. Het nieuwe Flevoland is volgens de ontwerpers een wereld van verstrengeling, waar de polder verweven raakt met zijn omgeving, waar sectoren die van oudsher gescheiden zijn – stad versus platteland, landbouw versus natuur – samenkomen, en waar lokale initiatieven hand in hand gaan met nationale en publieke ambities.

Stadlandschap / De gangbare landbouw – intensieve akkerbouw met hier en daar een gemengd bedrijf – verschiet in dit onderzoek stap voor stap van kleur. Waterboeren introduceren nieuwe teelten, stadsagrariërs verbinden de stad met het landelijk gebied, hightechboeren gebruiken technologische innovaties om hun opbrengst te vergroten. Beperkingen in de ondergrond (daling, uitputting, verzilting), planologische keuzes (waar woningbouw, waar natuurontwikkeling?) en de komst van nieuwe functies zoals zonneparken bepalen waar welke landbouwworm het best tot zijn recht komt. Zo verandert het lege en monotone akkerland gaandeweg in een gedifferenti-

Flevoland volgens het ontwerpteam: van een grootschalig en monotoon landbouwland naar een landschap met nieuwe mengverhoudingen.

- / De traditie van Flevoland is leidend en het landschap voorziet net als toen de samenleving in haar behoeften. Landbouw is niet het probleem maar de oplossing, in combinatie met andere grote opgaven.
- / De overheid moet circulaire landbouw bevorderen – bijvoorbeeld door het prioriteit te geven in de NOVI. Om de ‘verkleuring’ in goede banen te leiden moet overheden een ‘schuifspel’ spelen met grondbezitters. De overheid werkt mee aan de herziening van het casco.
- / De systemen achter circulaire economie en klimaatadaptatie bieden uitgelezen mogelijkheden voor ruimtelijk ontwerp. Ontwerpers moeten daar grip op krijgen.

Wat ontdekte het ontwerpteam in Flevoland?

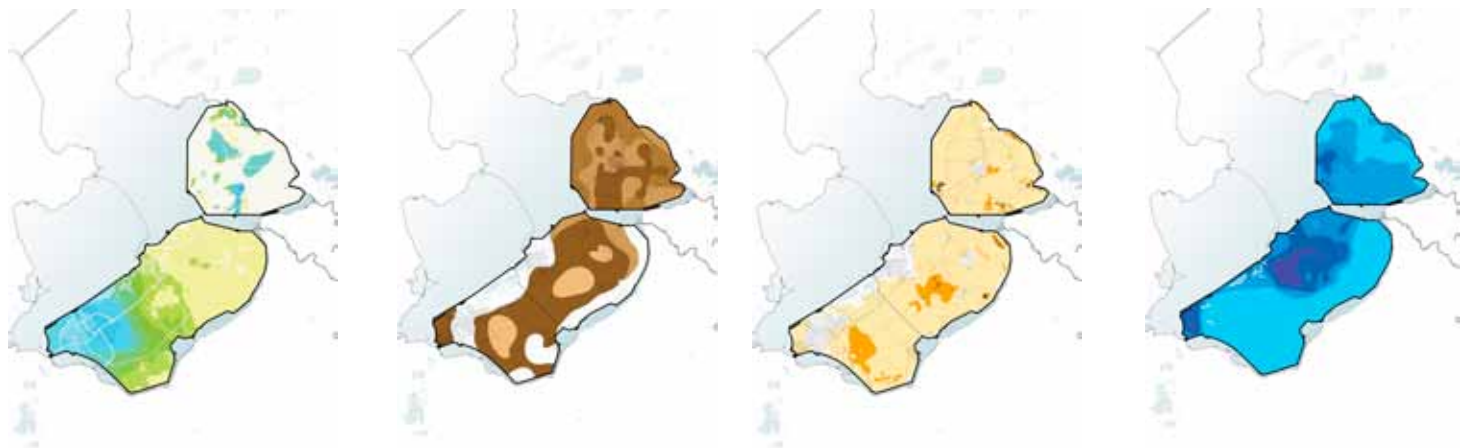
eedr landschap, een stadlandschap waar mengvormen en functiecombinaties de boventoon voeren. Speciale aandacht is er voor het land-schappelijke casco, het na de inpoldering ontworpen raamwerk van beplantingen, watergangen en wegen waarbinnen de gescheiden werelden van stad en plat-teland vorm kregen. Dat casco is aan een opknapbeurt toe – de essen van toen zijn ziek, de vaarten en sloten zijn inmiddels meer dan slechts civieltechnische lijnen –, maar moet tegelijkertijd geherdefini-eerd worden. Het is nog steeds het kader waarbinnen de stap naar een circulaire landbouw en de verstrengeling van func-ties moeten plaatsvinden, maar tegelij-kertijd maakt het casco ook deel uit van die verkleuring.

Casco 2.0 / Het casco is geschikt om de biodiversiteit te verhogen (ook voor het tegengaan van ziektes en plagen), biedt mogelijkheden voor agroforestry en kan als leidraad dienen voor de plaatsing van duurzame energiebronnen, zoals wind-molens en zonnepanelen. Dit ‘casco 2.0’ komt niet tot stand door overheidsge-stuurde planning, maar is – geheel in lijn met de huidige ruimtelijke ordening – het resultaat van een gezamenlijk planproces. Het ontwerpteam roept overheden, bewoners, boeren, maatschappelijke organisaties en bedrijven op om een ‘schuifspel’ te spelen, een eigentijdse vorm van ruilverkaveling, om de ver-kleuring van Flevoland waar te maken. Het Rijksvastgoedbedrijf en verzekeraar ASR, beiden grootgrondbezitters, spelen hierin een sleutelrol.

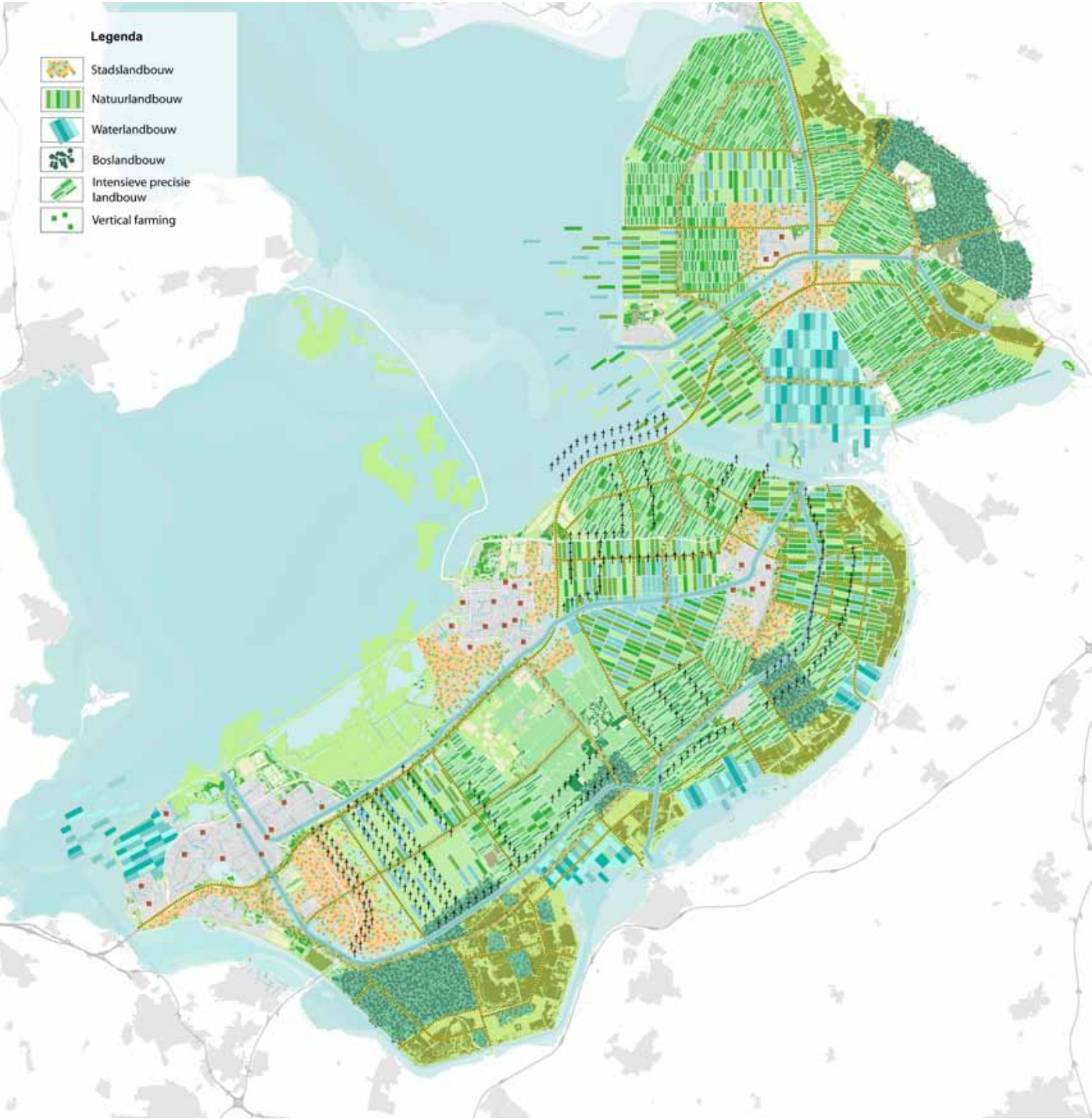
Team Couleur locale

- Captains
Peter Veenstra
Berdie Olthof

- Tim Kort
Paul Plambeck
Lisanne Struckman
Cor Simon
Pieter Veen
Laura de Bonth
Kees Bentvelsen
Arjan Nienhuis
Marjolein Hillege

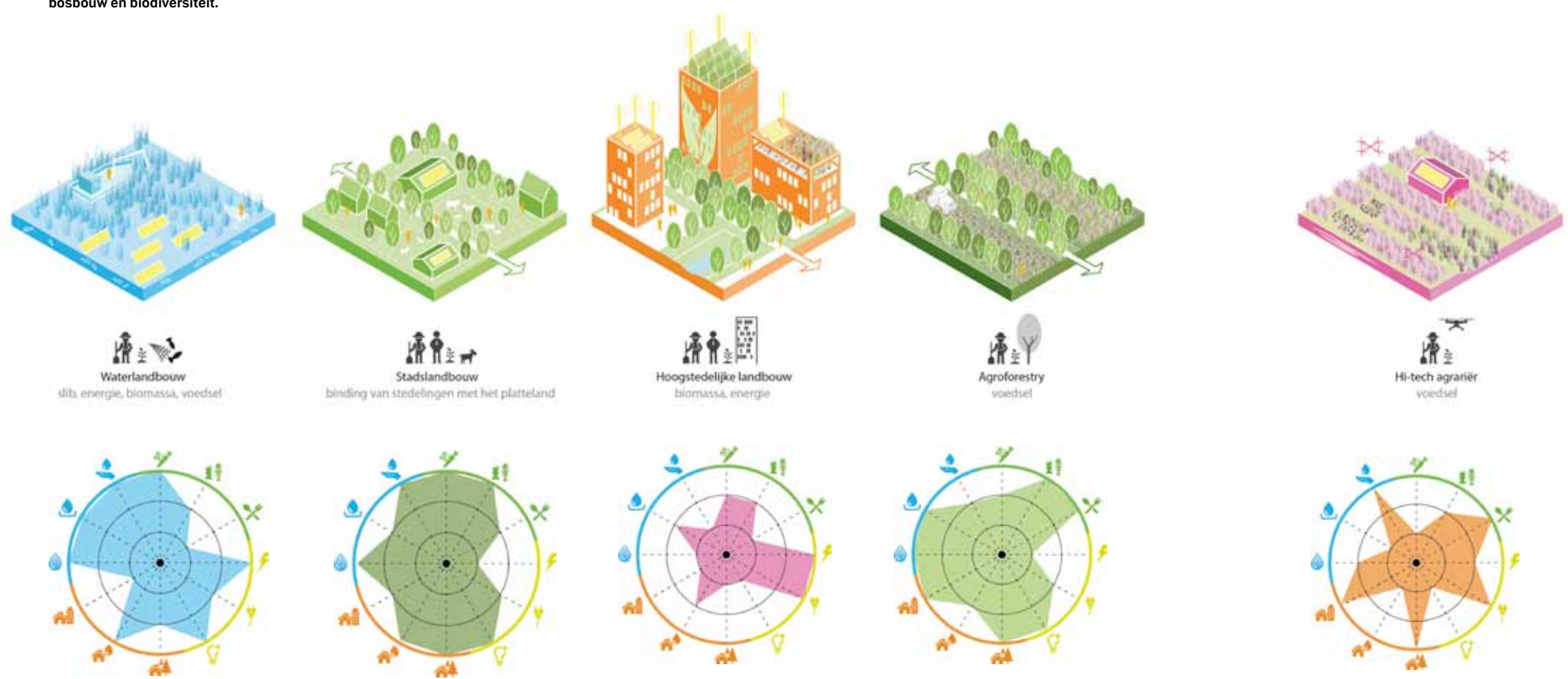
Het agrarische landschap van Flevoland loopt tegen zijn grenzen aan en kampt met bodemdaling, uitputting van de gronden, droogte en verzilting.

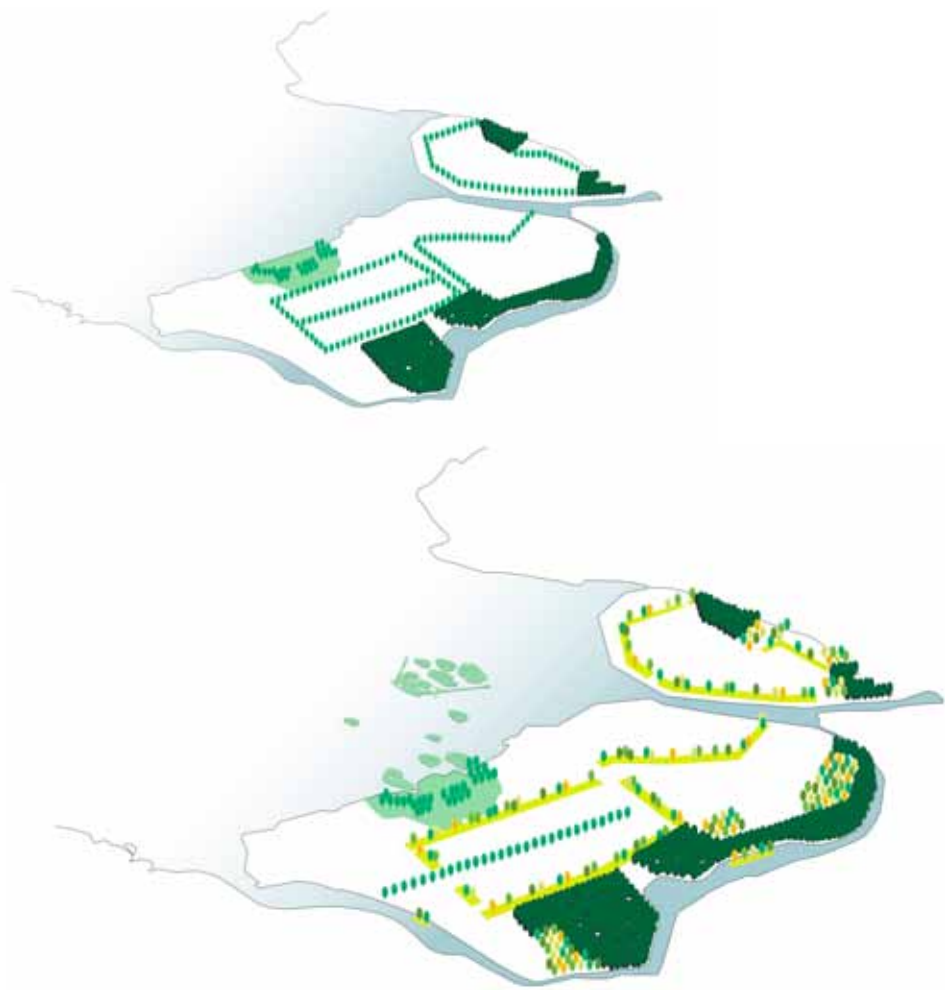
Een mogelijke doorkijk naar Flevoland in 2040. Het landschap is verkleurd naar een ‘verstrengeld’ landschap, waar stad en land verweven zijn en waar een circulaire landbouw gecombineerd is met natuurontwikkeling, verstedelij-king en energiewinning.

Het casco is niet langer een monofunctionele omlijsting van wegen, waterlopen en beplanting, maar dient meerdere doelen. Zoals voor de differentiatie in het grondwaterpeil, voor de inzet van het watersysteem als transportnetwerk, voor de aanleg van kabels en leidingen van een nieuw energiesysteem, en voor bosbouw en biodiversiteit.

Net als vroeger wordt de pionierszin van de agrariërs aangesproken. Het ontwerpteam onderscheidt vijf kansrijke, circulaire landbouwvormen: waterlandbouw, stadslandbouw, hoogstedelijke landbouw, agroforestry en hightechlandbouw. Elk type levert bijdragen aan verschillende doelen, zoals voedselproductie, energiewinning, klimaatadaptatie, biomassa, biodiversiteit en recreatie – zie de spiderdiagrammen.

Het beroemde landschapscasco krijgt een nieuwe betekenis. In plaats van een door de overheid gerealiseerd kader waarbinnen functies een plek moesten krijgen, wordt het 'casco 2.0' onderdeel van het gedifferentieerde stadslandschap dat het ontwerp-team nastreeft. Daarin biedt het casco niet alleen oplossingen voor actuele opgaven, maar is bovendien de verschijningsvorm het resultaat van een eigentijds planproces waarin overheden, bedrijven, agrariërs, maatschappelijke organisaties en burgers samenwerken.

Schetsen van een mogelijk toekomstig Flevoland. Een landelijk gebied waar precisielandbouw samengaat met natuurvriendelijke strokenlandbouw, waar de productie van duurzame energie samengaat met de bouw van tiny houses, waar een gesloten mineralenbalans samengaat met een hoge soortenrijkdom.

DE EXPERT / **SALINE VERHOEVEN** / LANDSCHAP NOORD-HOLLAND

‘Het streven naar circulariteit, biodiversiteitsherstel, klimaatadaptatie, het terugdringen van de CO₂-uitstoot en de omslag naar duurzame energie hebben een enorme impact op ons landschap. Vergelijk het met de ruilverkavelingen – en de maatschappelijke onrust die daarmee gepaard ging. Als de regio een aantrekkelijke leefomgeving moet blijven, moeten we zaken op durven geven. Het ontwerponderzoek in Regio van de Toekomst ontrafelt de ruimtelijke kenmerken van het landschap en maakt de consequenties van bepaalde keuzes zichtbaar. Het laat zien wat kan komen en wat verdwijnt.’

DE OPDRACHTGEVERS / **REINA GROEN** / BELEIDSADVISEUR BIJ DE PROVINCIE FLEVOLAND
PETER PETRUS / BELEIDSADVISEUR BIJ RIJKSVASTGOEDBEDRIJF

‘Flevoland krijgt hiermee nieuw elan’

Reina Groen is als beleidsadviseur bij de provincie Flevoland een van de regionale opdrachtgevers voor Regio van de Toekomst. Ze noemt de ontwerpstudie van teamcaptains Berdie Olthof en Peter Veenstra ‘aantrekkelijk en krachtig’. Ze roemt de wijze waarop het team ingewikkelde materie behapbaar maakt en uiteenlopende ontwikkelingen bij elkaar brengt. ‘De ontwerpbeelden zijn niet droog en technisch, maar begrijpelijk en verleidelijk. Ze tonen hoe nieuwe vormen van landbouw tot een ander landschap leiden, dat natuurinclusieve landbouw samengaat met een professionele bedrijfsvoering, hoe bedrijfskeuzes van individuele boeren gekoppeld kunnen worden aan publieke doelen op het gebied van bodemdaling, verstedelijking en energietransitie.’

Daarmee doet het ontwerpwerk precies wat de provincie vooraf voor ogen had. ‘We doen al langer onderzoek naar de toekomst van de landbouw. Zijn diverse bedrijfsvormen denkbaar, in plaats van de monofunctionele akkerbouw die onze provincie domineert? Zijn er mogelijkheden voor natuurontwik-

keling, waterbeheer en woningbouw? Door Regio van de Toekomst kregen we de kans om te testen of onze hypothesen realistisch zijn en tot wat voor landschappen ze leiden.’ In het verhaal van Veenstra en Olthof is een belangrijke rol weggelegd voor het casco, het befaamde raamwerk van wegen, watergangen en beplantingen waarmee Flevoland na zijn ontstaan is ingericht. Volgens de ontwerpers is het casco opnieuw het kader waarbinnen nieuwe ontwikkelingen een plek moeten krijg, maar dan wel in herziene vorm – zodat strokenlandbouw (met kruidenrijke kavelranden) mogelijk wordt, of de plaatsing van zonnenvelden. Het opknappen of herinrichten van het casco is niet langer een taak van de rijksoverheid alleen, in tegenstelling tot de aanleg van het oorspronkelijke landschappelijke raamwerk. Reina Groen meent dat een sleutelrol is weggelegd voor gemeenten en het waterschap. Dat vindt ook Peter Petrus van het Rijksvastgoedbedrijf, met dertig procent grondeigendom mede-opdrachtgever. ‘Dit betekent wel dat het vormconcept van het nieuwe casco zo sterk moet zijn dat gemeenten hun projecten en beleid daarop afstemmen.’

Dat het Rijksvastgoedbedrijf zich committeerde aan Regio van de Toekomst komt voort uit de koers die staatssecretaris Raymond Knops vaart. Hij vindt dat rijksgronden een bijdrage moeten leveren aan maatschappelijke doelen die in het regeerakkoord genoemd zijn. Regio van de Toekomst is eveneens een testcase. Petrus legt uit: ‘In de stuurgroep Grondgebruik Flevoland verkennen we de oorzaken van veranderingen in het grondgebruik – fysische aspecten, zoals bodemdaling, planologische keuzes, zoals woningbouw, agrarische ontwikkelingen en de uitbreiding van vliegveld Lelystad. De ontwerpers laten op gedegen en enthousiaste wijze zien dat al die veranderingen en bijbehorende maatregelen Flevoland van een nieuw elan voorzien.’ Petrus verwacht dat het ‘schuifspel’ dat het ontwerpteam voorstelt – een ruilverkaveling nieuwe stijl waarin functies op elkaar worden afgestemd – binnenkort gespeeld kan worden. ‘We werken in die stuurgroep samen met het waterschap, de provincie en LTO. Het spel kan helpen om te bepalen wie waar tot fundamentele ingrepen moet overgaan.’

Of een hoogstedelijk milieu waar stadslandbouw samengaat met zorgboerderijen, waar verticale voedselproductie samengaat met waterberging, waar de verwerking van voedsel samengaat met groene en schone openbare ruimtes.

Het ontwerponderzoek in Regio van de Toekomst is onder meer bedoeld om te laten zien waartoe een integrale benadering kan leiden. Het is immers de hoofdboodschap van de Nationale Omgevingsvisie waarvan de ontwerptekst in april naar de Tweede Kamer gaat. Publicist Peter Paul Witsen verkende hoe de ruimtelijke integratie van sectorale doelstellingen tot stand kan komen. In ieder geval door nationale programma's en doelstellingen op regionale schaal in verband te brengen met gebiedswaarden en de ambities van de overheden, bedrijven en inwoners ter plaatse.

De NOVI en de kunst van het integreren

Tekst Peter Paul Witsen

‘Bij ontstentenis van voorzitter en vicevoorzitter treed ik maar op als voorzitter, op verzoek van sommigen.’ Met deze woorden opende Kamerlid Bisschop van de SGP in april 2018 het Algemeen Overleg over de Nationale Omgevingsvisie in de Tweede Kamer. Vier collega's van hem namen de moeite om dit overleg bij te wonen: de vertegenwoordigers van coalitiepartners CDA, ChristenUnie, D66 en VVD. Het zegt veel over de politieke status van de omgevingsvisie. Die is gering. Rechts-populistische partijen associëren omgevingsbeleid niet met de onderbuik. Linkse partijen lijken het geloof te hebben opgegeven dat ruimtelijke ordening bijdraagt aan een schone en solidaire samenleving. Dat minister Ollongren in datzelfde debat meldt dat het ‘niet de bedoeling is om in de NOVI beleidskeuzes te maken over de toekomstige ontwikkeling van Schiphol, en trouwens ook niet over die van de regionale luchthavens of van het luchtvaart-beleid’, komt de politieke spanning niet ten goede. ‘Maar’, vervolgde de minister direct, ‘in de NOVI wordt wel opgenomen hoe belangen zorgvuldig met elkaar kunnen worden afgewogen’.

Tussenkop / ‘Hoe belangen zorgvuldig worden afgewogen’, komt het nationale omgevingsbeleid daarmee weg? Het heeft iets wrangs. De Omgevingswet fuseert 26 wetten in één, om een

meer integrale werkwijze mogelijk te maken. Het belangrijkste overkoepelende instrument van het rijk zelf wordt vervolgens teruggebracht tot de kern van wat het vroegere beleidsveld ‘ruimtelijke ordening’ behelsde: de ruimtelijke integratie van sectorale doelstellingen. Die doelstellingen zelf worden buiten de Omgevingsvisie om geformuleerd. Daarbij komt zoveel onderzoek en overleg kijken dat het ook niet anders voor te stellen is – kijk naar de moeizame besluitvorming over politiek heikele onderwerpen zoals het klimaatakkoord, de landbouw, de kilometerheffing en ook Schiphol. Het is ondenkbaar om die processen in één omgevingsvisie te bundelen. De juridische vereenvoudiging heeft een monsterwet opgeleverd die nog voor die officieel in werking treedt door z'n hoeven zakt. Wrang of niet, het is wel een logische keuze om de Nationale Omgevingsvisie op te bouwen rond de hoe-vraag. De belangrijkste winst in integraliteit is te behalen in de regio. Daar maakt de Omgevingswet maatwerk mogelijk in de toepassing van voorheen dwingende sectornormen. Inboeten aan kwaliteit op de ene plaats kan worden goedge maakt door een evenredige verbetering verderop, als de maatregelen gebundeld zijn in één gebiedsgericht programma. Minstens zo belangrijk: regionaal kunnen nationale programma's en doelstellingen in verband worden gebracht met specifieke gebiedswaarden, bepaald door bodem, water, erfgoed en de lokale bevolking met haar ambities en tradities. Dan pas kan het gedroomde nieuwe energie-, delta- of metropolitane landschap ontstaan. De resultaten van Regio van de Toekomst laten zien hoe dat kan werken – het voorstel ‘Natuurkracht’ van Ruut van Paridon en Abe Veenstra misschien nog wel het best. Waar andere teams vooral onderzoeken hoe een veelbelovend ruimtelijk concept regionaal kan uitwerken, brengen zij een integrale toekomst voor Noordoost-Groningen in beeld. Onvermijdelijke transitie zoals de overgang naar een *biobased* economie en nieuwe energie vinden hun plek in een landschap dat bepaald wordt door de ecologische kansen en geomorfologische condities, waarin Delfzijl een prachtig uitloopgebied heeft en een nieuwe, hoopvolle toekomst gloort voor de inwoners van Oudeschip. De ontwerpers schakelen internationale opgaven aan een verbetering van de lokale leefomgeving, en zetten gebiedsgebonden waarden in als het cement tussen beide.

Tussenkop / Als er een onoverkomelijke strijdigheid tussen ruimteclaims optreedt, manifesteert die zich in de regio. En als er slimme en onverwachte functiecombinaties komen bovendrijven, gebeurt dat ook daar. Dat maakt de regio tot het speelveld van soms verhitte politieke debatten over de wenselijkheid van een potentiële gebiedsontwikkeling. Dat die confrontatie tussen een of meer ruimtelijke transitie en specifieke gebiedswaarden niet op nationaal niveau plaatsvindt, maakt de Nationale Omgevingsvisie niet minder politiek. Afspraken over hoe tot een hoge, integrale omgevingskwaliteit te komen zijn bij uitstek normatief, ook zonder ze in één moeite door op een plankkaart uit te werken. Ze wijzen de weg naar de toekomst en zijn daarmee veel politieker dan de vraagstukken over efficiency en publiek management die de ruimtelijke ordening de laatste decennia bepaalden. Het resultaat zouden we ‘spelregelplanologie’ kunnen noemen. Recente omgevingsvisies van de provincies Flevoland en Noord-Brabant laten al zien hoe zo'n plankkaartloze spelregelplanologie kan werken. Provinciale en rijksprioriteiten zijn

daarin vertaald in inrichtings- of ontwikkelingsprincipes, niet in een ruimtelijke toedeling van functies of leefmilieus. Dat gebeurt op een nog lager schaalniveau. Het kabinetsperspectief over de Nationale Omgevingsvisie uit oktober 2018 wijst die kant op met zijn drie centrale inrichtingsprincipes (combineren gaat boven enkelvoudig ruimtegebruik, kenmerken en identiteit van een gebied staan centraal, afwenteling wordt voorkomen). Het zijn keuzes voor publieke waarden als duurzaamheid, erfgoed en intensief ruimtegebruik, en tegen monofunctionele en eenzijdig georiënteerde maatregelen – ook al bieden die op het oog snellere en goedkopere oplossingen.

Tussenkop / Een overheid die te lang wacht, verliest haar handelingsmacht. Dat geldt zeker voor de nationale ruimtelijke ordening. Jaren van verwaarlozing eisen hun tol. Het normatieve gezag is diep weggezaakt. De hamvraag nu is hoe het kabinet het streven naar een hoge omgevingskwaliteit kracht bijzet. Kiest het voor een landsdekkende indeling in regio's, zoals de dertig die de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) suggereert, of kiest het voor wisselende programmagebieden gedefinieerd door de reikwijdte van dominante opgaven? Volgt het kabinet het College van Rijksadviseurs, dat in ‘Panorama Nederland’ adviseert om regionale omgevingsagenda's te maken, als ‘schakel naar de gewenste samenhang en samenwerking’? Doorbreekt het kabinet het taboe op ruimtelijke strategieën die op lange termijn kunnen leiden tot financiële verplichtingen voor het rijk? Komt er, ook aanbevolen door de Rli, een omgevingsfonds waaraan verschillende departementen bijdragen? En moet iedere uitgegeven euro dan nog steeds herleid worden naar departementale doelen? Het overleg in januari tussen minister-president Rutte en de burgemeesters van de vier grote steden is een goed begin. Daarin werden de regionale woningbouwstrategieën verbonden met de behoefte aan infrastructuur, waarbij de ruimtelijke opgave leidend was, en niet de dwingende systematiek van de rijksinvesteringen. Het eerstkomende ijkpunt is het volgende Tweede Kameroverleg als de concepttekst voorligt. Als daar, laten we zeggen, minimaal tien fracties aanwezig zijn, en de commissievoorzitter is er ook, dan is de Nationale Omgevingsvisie op de goede weg.

MARIËLLE KOK / LID VAN DE INSPIRATIEGROEP

‘Dit is een project van de hele vakwereld’

Als lid van de Inspiratiegroep was landschapsarchitect Mariëlle Kok al vroeg betrokken bij Regio van de Toekomst. ‘We dachten vanaf dag één mee hoe dit project kon worden opgezet. Welke teamcaptains vragen we? Welke opgaven zijn relevant? Welke regio's zouden geïnteresseerd zijn?’ Kok herkent het beeld dat – zeker in het begin – de organisatie rommelig aandeed. ‘Als vakwereld hebben we dit project zelf geïnitieerd, wij hebben Emiel Reiding en zijn NOVI-team aangeboden om handen en voeten te geven aan de abstracte beloftes die in de NOVI gemaakt worden. Dat is best ambitieus en niet zomaar georganiseerd. Toch ben ik onder de indruk van wat de teams desondanks hebben gepresteerd.’ De keuze om met gelegenheidsteams te werken was bewust, vertelt Kok. ‘We wilden niet zomaar acht bureaus vragen. Het moest iets van de hele vakwereld zijn, dus de teams moesten hiervan een doorsnede vormen. In deze opzet kregen jonge ontwerpers een kans, bovendien zijn zij, meer dan hun oudere collega's, op de hoogte van de modernste visualisatietechnieken.’ Regio van de Toekomst is vooral een poging om het ontwerp weer op de kaart te zetten. Volgens Kok is dat goed gelukt. ‘De teams bewijzen dat ontwerp meer is dan visuele en ruimtelijke plaatjes. Het is een onderzoeksmethodiek om systemen achter de opgaven bloot te leggen en met elkaar te verbinden. Neem het voorstel om de Veluwe als zoetwaterbuffer in te zetten – dat kan echt een economisch perspectief zijn voor die regio.’

Kok hoopt dat de definitieve tekst van de NOVI het ontwerponderzoek als noodzakelijk instrument benoemt. ‘Maar we hebben als vakwereld ook zelf een verantwoordelijkheid. We moeten niet afwachten. Misschien moeten de beroepsverenigingen een campagne optuigen om de waarde en het belang van ontwerpend onderzoek onder de aandacht te brengen. Laten we beginnen door de resultaten van Regio van de Toekomst onder alle Kamerleden te verspreiden.’ De tijd is rijp, aldus Kok. ‘Dit jaar moeten overal in het land regionale energiestrategieën verschijnen. Ook daarin kan het ruimtelijk ontwerp een sleutelrol vervullen.’

Een kleinschalige kijk op grootschalig hergebruik

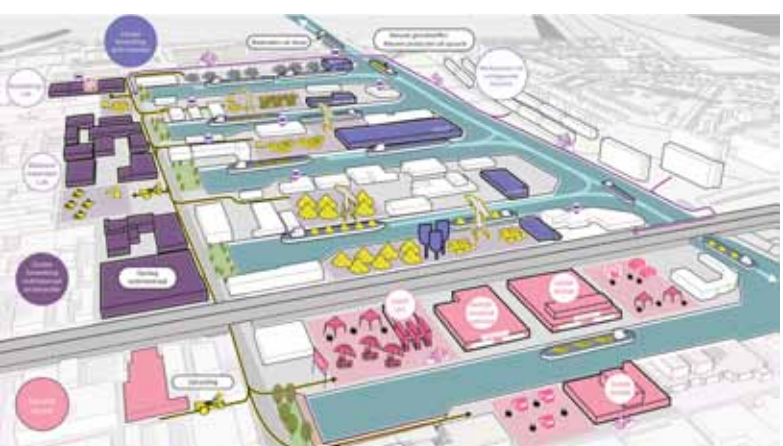
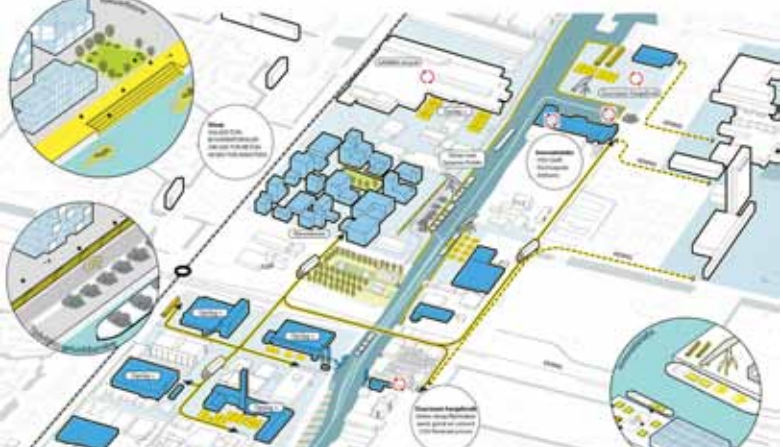
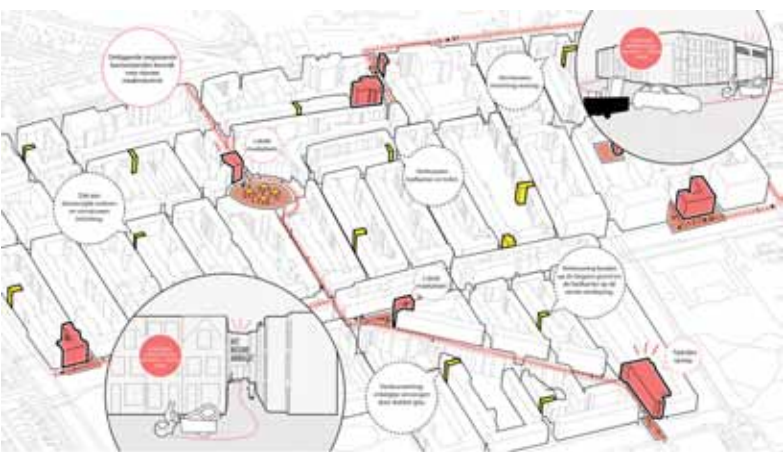
In het Haagse Zeeheldenkwartier worden veel panden gerenoveerd en verduurzaamd. Dit biedt kansen voor het hergebruik van waardevolle onderdelen, zoals deuren, keukens en toiletmeubels, dakpannen, vloerplanken, kozijnen en installaties. Een circulaire wijk economie stimuleert ruilhandel en de oprichting van buurtwinkels of werkplaatsen waar producten en materialen bewerkt en opgeknapt worden.

De Schieoevers in Delft – met veel transportbedrijven en groothandels – transformeert in een gemengd stedelijk gebied. Het is de ideale testlocatie om uit te vinden hoe materialen die vrijkomen bij de sloop van oude bedrijfspanden ter plekke voor nieuwe woningen gebruikt kunnen worden.

De Spaansepolder in Rotterdam ontwikkelt zich in het ontwerponderzoek tot een regionale logistieke hub voor circulair bouwen. Hier worden materialen verzameld, opgeslagen en gedistribueerd.

Voor de verduurzaming van de bouw van de 240.000 woningen die tot 2040 in Zuid-Holland nodig zijn, biedt het recyclen en hergebruiken van sloopmaterialen uitkomst. Dat is het uitgangspunt van het ontwerponderzoek door het team van stedenbouwkundige Anne Loes Nillesen. Daarmee geeft het project invulling aan een van de basisprincipes uit de Nationale Omgevingsvisie (NOVI): door materialen een tweede leven te geven worden de negatieve gevolgen van woningbouw (CO₂-uitstoot, grondstoffenwinning, afval) niet afgewenteld op de toekomst. Hergebruik vergt vooral een nieuwe kijk op de materiaalstromen. In plaats van sloopafval af te voeren en bouwmaterialen aan te voeren, kunnen ontmantelde onderdelen en producten ook in hetzelfde gebied of op nabijgelegen bouwplaatsen opnieuw gebruikt worden. Dit is op zich niet ingewikkeld, maar om vraag en aanbod goed op elkaar af te stemmen zijn wel voorzieningen nodig. Denk aan een online platform waar kopers en aanbieders elkaar kunnen vinden, of aan plekken waar sloopmateriaal kan worden opgeslagen. Volgens het ontwerp team is het cruciaal dat inzichtelijk wordt hoeveel sloopafval waar en wanneer vrijkomt. Pas dan kan voorspeld worden hoeveel van de benodigde woningen daadwerkelijk met hergebruikte materialen gerealiseerd kunnen worden.

Hergebruik / Het ontwerponderzoek spitst zich toe op drie locaties langs het water van de Schie, tussen Den Haag, Delft en Rotterdam. De Haagse Zeeheldenbuurt – waar veel panden gemoderniseerd en verduurzaamd worden – fungeert als casus voor het snel en in dezelfde wijk hergebruiken van waardevolle onderdelen, zoals paneeldeuren, keukens en toiletmeubels, dakpannen en vloerplanken, bakstenen en kozijnen, en installaties. Deze kleinschalige circulaire wijk economie stimuleert ruilhandel – en

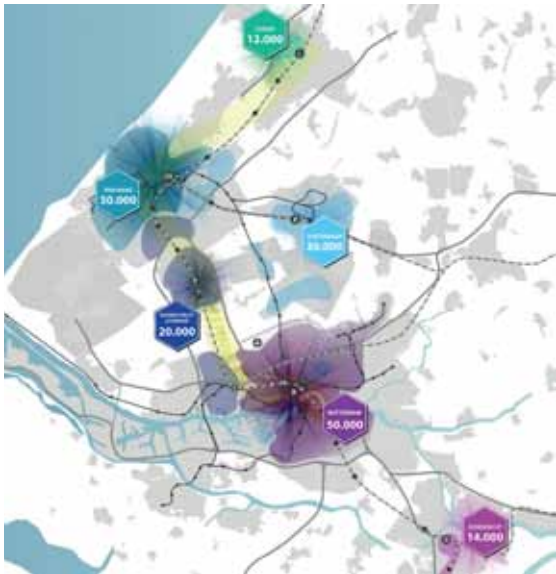
daardoor burenccontact – en de oprichting van buurtwinkels of werkplaatsen waar producten en materialen bewerkt en opgeknapt kunnen worden.

Logistieke hub / **Materiaaloverschotten kunnen per schip over de Schie vervoerd worden naar de Spaansepolder in Rotterdam.** Dit bedrijfengebied ontwikkelt zich volgens het ontwerponderzoek tot een logistieke hub voor circulair bouwen. Hier worden materialen verzameld, opgeslagen en gedistribueerd (in en buiten de Zuid-Hollandse regio). Bedrijfjes in de maakindustrie knappen gebruikte producten op en maken nieuwe producten – zoals designlampen van gerecyclede materialen of meubels van sloophout. Een deel van die materialen en producten kan terecht komen op de Schieoevers in Delft. Dit werkgebied – met veel transportbedrijven en groothandels – transformeert door de bouw van 15.000 woningen stap voor stap in een gemengd stedelijk gebied. Het is daarom de ideale testlocatie (*mega field lab*, aldus het ontwerpteam) voor circulair bouwen. Hoe zetten we materialen die vrijkomen bij de sloop van oude bedrijfspanden ter plekke in voor de bouw van nieuwe woningen? Innovatie en creativiteit zijn onontbeerlijk, dus schakelen Nillesen en haar team de expertise in van bedrijven die al ter plaatse zijn, zoals TNO en de Bouwcampus van de TU Delft.

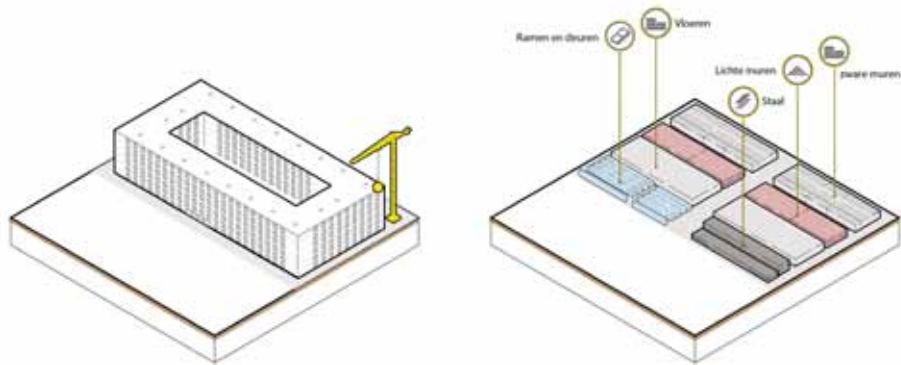
Team Vintage Verstedelijking

Captain
Anne Loes Nillesen defacto

Gerwin Gabry
Tjerk Wobbles plein06
Camila Pinzon Cortes
Tenesha Caton

Tot 2040 moeten er in Zuid-Holland 250.000 woningen worden gebouwd. Een aanzienlijk deel van die bouwopgave is te realiseren met het hergebruik van sloopmaterialen die de komende decennia in de regio beschikbaar komen. Door dit idee van urban mining hoeft minder zand en grind gewonnen te worden (voor de productie van beton), waardoor tevens het aantal vervoersbewegingen over de toch al dichtgeslibde wegen daalt. Bovendien nemen het energiegebruik en de uitstoot van CO2 af. Tot slot biedt urban mining mogelijkheden voor een nieuwe maakindustrie.

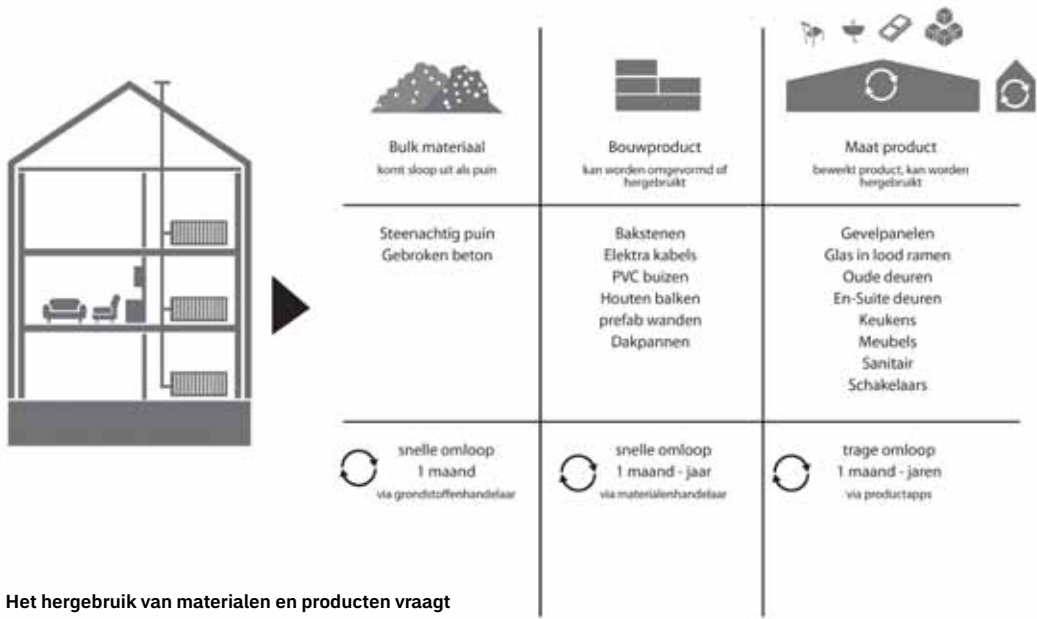
/ Let op: circulair bouwen kost ruimte. Vooral de opslag van materialen die bewerking behoeven kan tien procent extra ruimte vragen.

/ Een markt voor vraag en aanbod van sloop- en bouwmaterialen is noodzakelijk – onder andere via sociale media en betere monitoring.

/ Met het oog op de Omgevingswet moeten circulair bouwen en de menging van wonen en maakindustrie – zodat de ketens kort blijven – voorrang krijgen.

/ Circulair bouwen dient meerdere doelen, zoals mobiliteitsbeperking (minder congestie en minder CO₂-uitstoot) en een economische impuls voor de maakindustrie.

Wat ontdekte het ontwerpteam in Rotterdam-Den Haag?

Het hergebruik van materialen en producten vraagt opslagruimte. Bulkmateriaal als steen kan gemakkelijk en snel hergebruikt worden, terwijl producten zoals sanitair, glas-in-loodramen en paneeldeuren vaak eerst bewerkt en op maat gemaakt moeten worden.

Onder **Het ontwerpteam** ziet de Schie als een interessante as om te experimenteren met urban mining. De drie locaties – Zeeheldenkwartier, Schieoevers en Spaansepolder – bieden verschillende mogelijkheden voor het recycleren en hergebruiken van sloopmateriaal en zijn complementair aan elkaar. Materialen die in de Schieoevers overblijven kunnen tijdelijk worden opgeslagen in de bovenregionale hub in de Spaansepolder. De specialisten die hier werken kunnen adviseren over het kleinschalige hergebruik in het Zeeheldenkwartier.

DE EXPERT / **JASPER BEEKMANS** / ADVISEUR BIJ ECONOMISCH ADVIESBUREAU STEC GROEP

‘De ontwerpverkenningen uit Regio van de Toekomst maken de grote opgaven uit de NOVI tastbaar. Een ambitie als circulaire economie kan makkelijk verzanden in vage containerbegrippen en wollige vergezichten. Niet in de studie van teamcaptain Anne Loes Nillesen. Haar team doet concrete voorstellen om in de regio Rotterdam-Den Haag een circulaire bouweconomie voor elkaar te krijgen. Ook de andere teams presenteren inspirerende visies en originele vergezichten. De uitdaging is nu om deze zo te vertalen dat iedereen in het veld ermee aan de slag kan.’

De toekomst is van hout

Bouwen met hout past in de ambities van de nationale omgevingsvisie (NOVI). Nieuwe woonlandschappen in bestaand bos dragen bij aan 'het behoud van regionale identiteit'.

Het klinkt simpel: realiseer de helft van de benodigde woningen in Zuid-Holland – tot 2040 gaat het om 210.000 huizen – met houtbouw. Daarmee lossen we niet alleen het verstedelijkingsvraagstuk op, maar spelen we ook in op de schaarste aan bouwmaterialen en dragen bij aan het terugdringen van de CO₂-uitstoot. De sleutel tot succes, aldus het ontwerp-team onder leiding van Marco Vermeulen, is dat een groot deel van het benodigde hout geleverd kan worden door bos dat al bestaat. De praktijk zal weerbarstiger zijn. Er is momenteel weliswaar veel aandacht voor verduurzaming, maar de focus ligt vooral op het vergroenen van de energievoorziening. De materialenkant (biobased, recyclebaar) en het weg-nemen van CO₂ uit de atmosfeer (waar het klimaatakkoord eigenlijk over gaat) raken nog weleens ondergesneeuwd. Daarbij is de bouwsector – geen onbelangrijke speler in dit verhaal – tamelijk

conservatief. Zij ruimen in de toekomstige woningbouw vooralsnog een belangrijke plaats in voor beton.

Veiliger, schoner, sneller / Toch plant het team met dit ontwerp-onderzoek een eerste zaadje – met een reëel en aantrekkelijk alternatief. Want bouwen met hout levert mooie en gezonde huizen, biedt slimme functiecombinaties door stapelmogelijkheden, maakt nieuwe woonlandschappen in bosgebieden denkbaar. Maar bovenal laat Vermeulen zien dat een volledige omslag naar houtbouw efficiënt en betaalbaar is en meerdere doelen dient. Allereerst de CO₂-afname. Ten opzichte van traditionele bouwwijzen (waarmee 55 megaton CO₂-uitstoot gepaard gaat) neemt houtbouw niet alleen die uitstoot weg, maar onttrekt het ook nog eens 45 megaton door vastlegging van CO₂ in het materiaal. Die vastlegging krijgt in tegen-

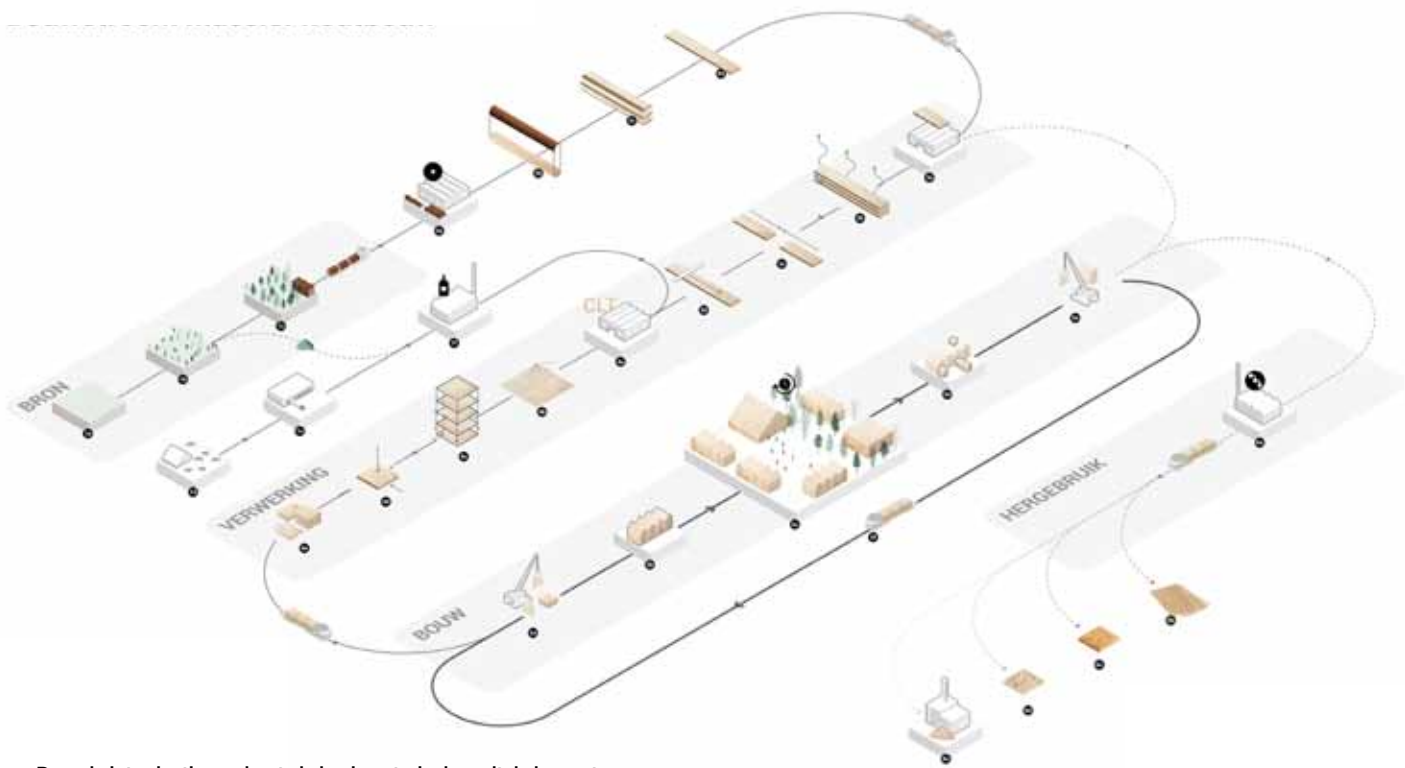
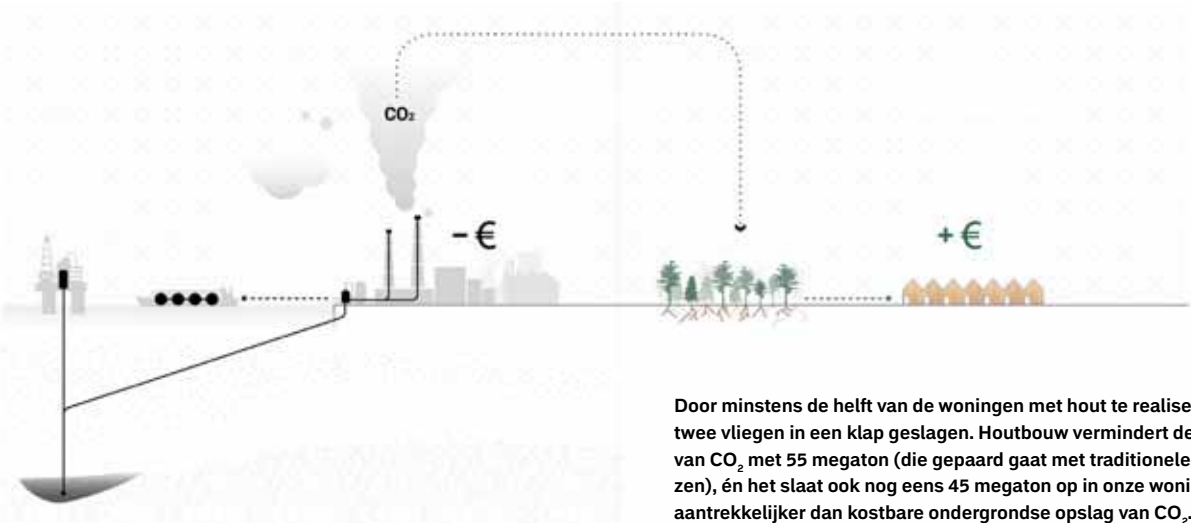
Houtbouw vergemakkelijkt stedelijke verdichting – in lijn met het NOVI-principe 'niet afwentelen op de omgeving'. Bovendien stimuleert het meer-voudig ruimtegebruik, eveneens een ambitie uit de NOVI.

/ Het oplossen van de woningbouwvraag met houtbouw is betaalbaar en efficiënt, en dient publieke doelen op het gebied van CO₂-uitstoot, biodiversiteit en ruimtelijke kwaliteit.

/ Voer de omslag van beton naar hout stapsgewijs in, zodat bouwers en overheden zich kunnen aanpassen.

/ Het rijk moet in de NOVI het doel stellen om in 2040 de volledige woningbouw te realiseren met duurzame en biobased materialen.

Wat ontdekte het ontwerpteam in Zuid-Holland?

Door de introductie van hout als basismateriaal wordt de bouwstroom efficiënter. De belangrijkste momenten in het proces zijn: grondstoffenwinning (1), de productie van constructief hout (2), de productie van cross laminated timber-elementen (CLT) (3), de productie van prefab CLT-elementen (4), prefab woningbouw (5) en hergebruik van CLT-elementen (6).

stelling tot bijvoorbeeld ondergrondse opslag maatschappelijke en economische waarde: we bouwen er onze huizen mee. Ten tweede wordt het bouwproces aangenamer en effectiever. Bouwen met cross laminated timber (zoals deze bouwwijze genoemd wordt) stimuleert prefabricatie, stroomlijnt de logistiek en maakt het werken op de bouwplaats veiliger, schoner en sneller.

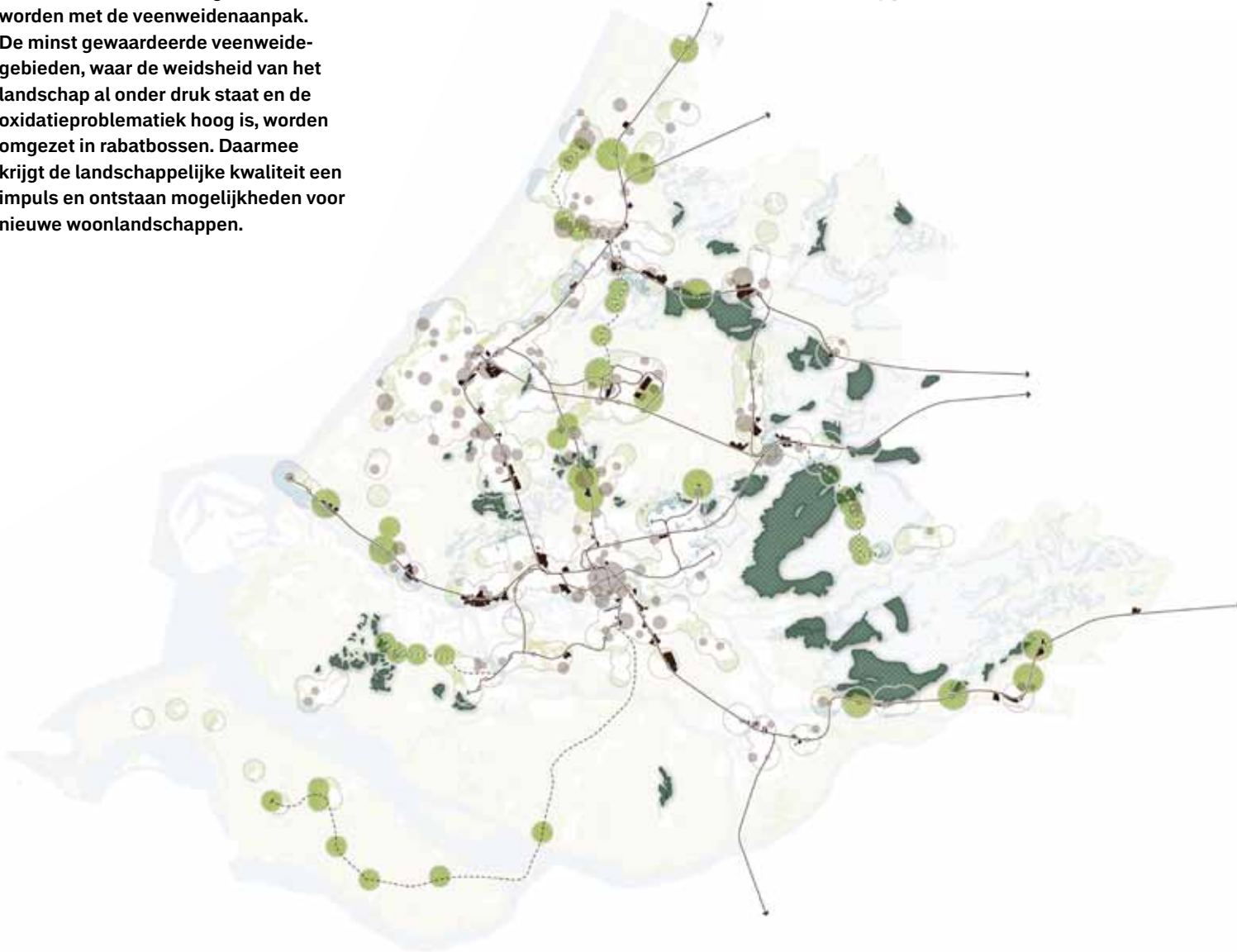
Veenweideaanpak / Ten derde werkt het voorstel duurzame bosbouw in de hand. Om de houtopbrengst te vergroten – het team gaat uit van een verhoging van drie naar acht kubieke meter per hectare per jaar – vraagt om selectieve houtkap en het terugplanten van uiteenlopende soorten. Bossen die duurzaam worden beheerd bevorderen de biodiversiteit en de kwaliteit van de bodem, zijn aantrekkelijker voor recreanten en bieden terreinbeheerders een economisch verdienmodel: hout als productiegewas. De aanplant van nieuw bos kan in Zuid-Holland gecombineerd worden met de veenweideaanpak. De minst gewaardeerde veenweidegebieden, waar de weidsheid van het landschap al onder druk staat en de oxidatieproblematiek hoog is, worden omgezet in rabatbossen. Daarmee krijgt de landschappelijke kwaliteit een impuls en ontstaan mogelijkheden voor nieuwe woonlandschappen.

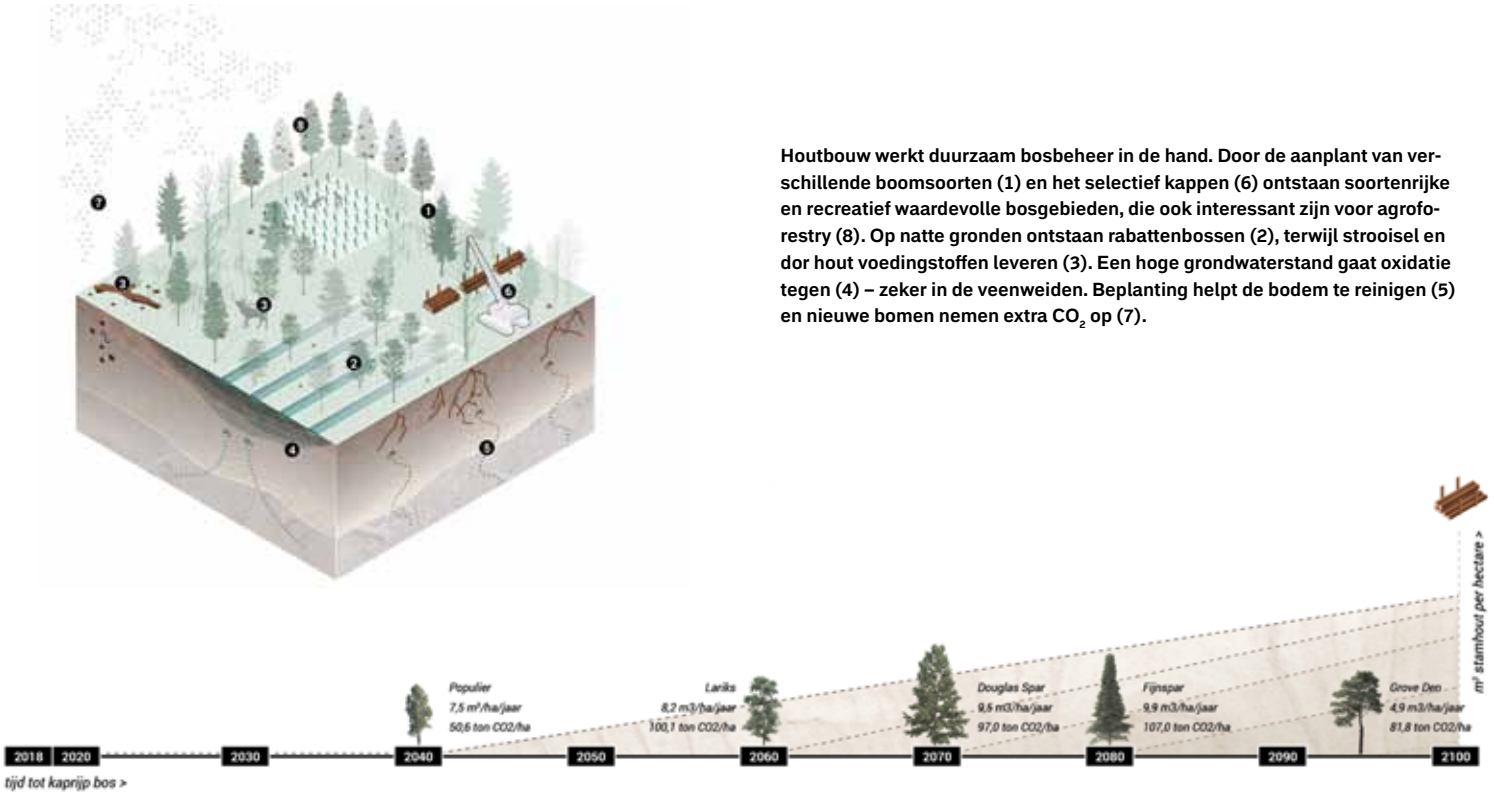
Team Zuid-Houtland

Captain
Marco Vermeulen

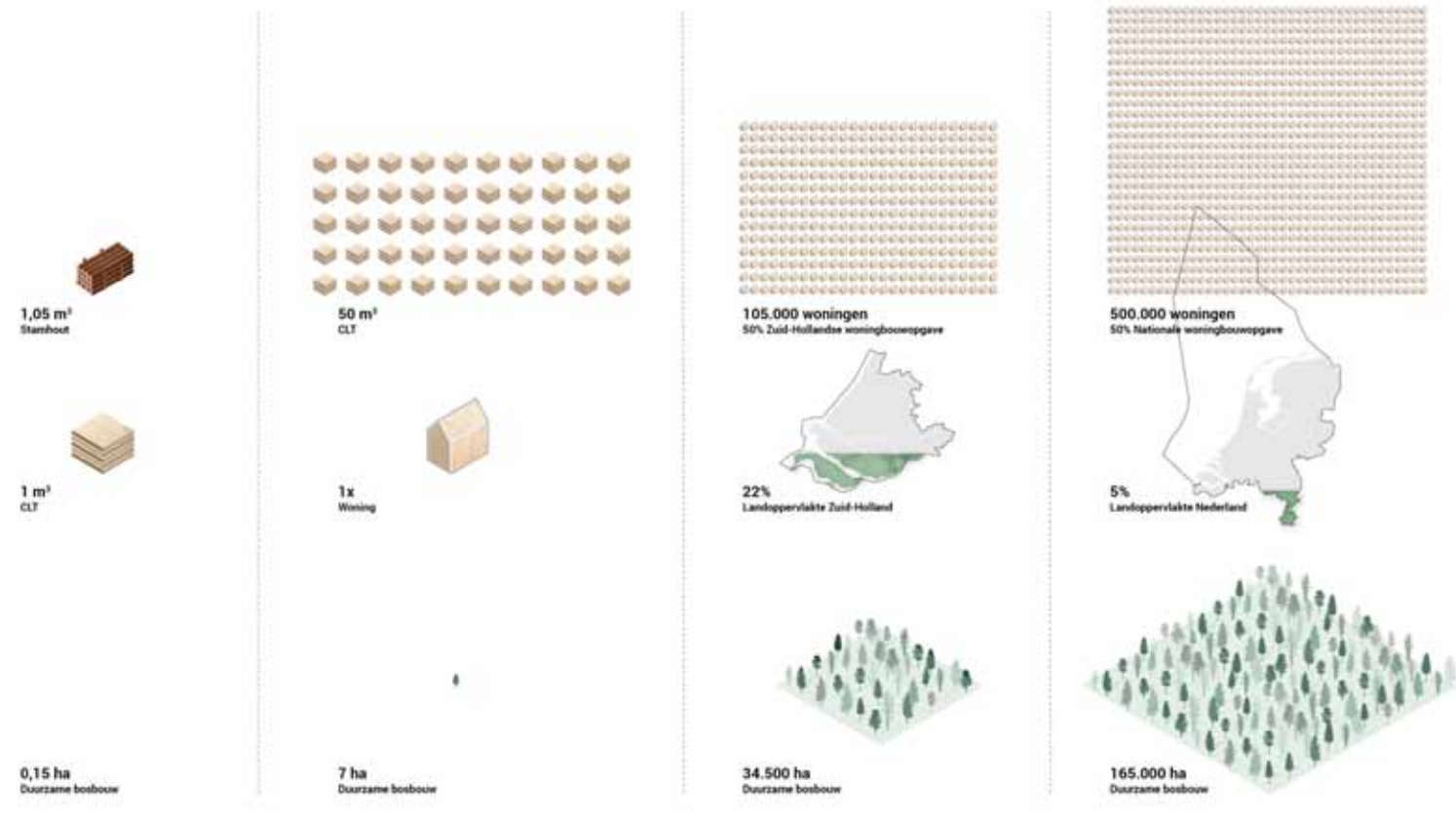
Bram Willemse
Joost van der Waal
Mattijs van 't Hoff
Michiel Brouwer
Marina Samveljan
Alberto Carbonell
Atto Harsta

De strategie voor Zuid-Holland op kaart. Voor de bouw van 105.000 woningen (de helft van de opgave tot 2040) is 34.500 hectare bos nodig. 20.000 hectare is reeds aanwezig (Natura 2000-gebieden niet meegenomen), De ontbrekende 14.500 hectare wordt aangeplant in laaggewaardeerde veenweidegebieden.

Sommige boomsoorten blinken uit in houtproductie en CO₂-opname.

DE OPDRACHTGEVER / **JEROEN VAN SCHAIK** / STRATEEG BIJ DE PROVINCIE ZUID-HOLLAND

‘We moeten anderen tijd geven om de ideeën te laten rijpen’

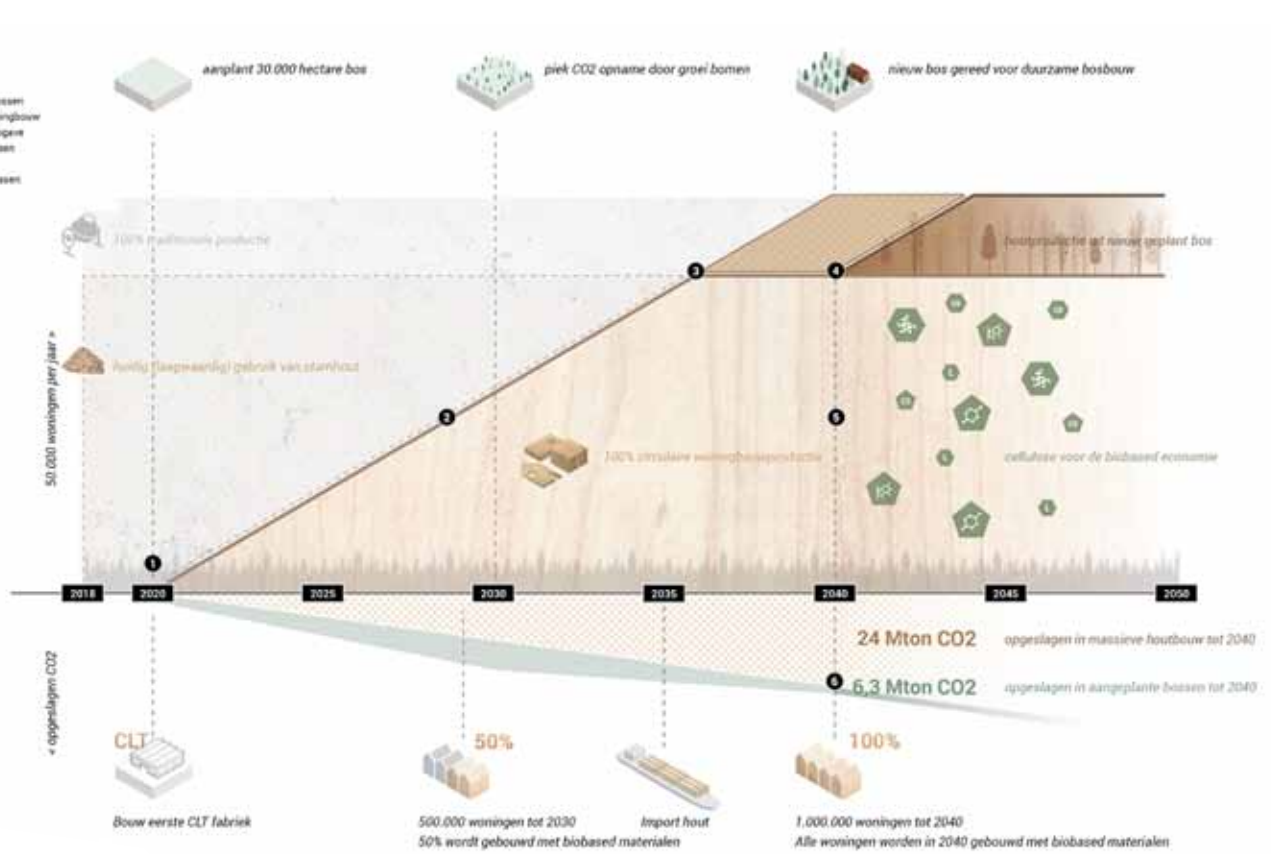
De opgave in Zuid-Holland was niet zonder reden scherp afgebakend, legt Jeroen van Schaick uit. ‘Voor je het weet vraag je ontwerpers onderzoek te doen naar de volledige verduurzaming van de Zuid-Hollandse economie. Dat zou averechts werken. Om tot bruikbare resultaten te komen, hebben we de opgave behapbaar gehouden: hoe kan de woningbouwopgave in de regio Rotterdam-Den Haag met herbruikbare of biobased materialen worden ingevuld?’

Die concrete insteek heeft zich uitbetaald, vindt Van Schaick. Het team van Anne Loes Nillesen vogelde uit welk deel van de woningbouwopgave opgelost kan worden met het gebruiken van sloopmateriaal dat in wijken en steden vrijkomt. Ze keken onder meer naar de gevolgen voor bouwbedrijven en particulieren, de mogelijkheden ervan voor locatieontwikkeling en de consequenties voor de bouwlogistiek. ‘Urban mining, zoals het gebruik van sloopmateriaal genoemd wordt, is op gebouwniveau al vaker getest. Dit onderzoek tilt het naar een

stedenbouwkundig niveau.’ Het verhaal van Marco Vermeulen, over het gebruik van hout als basismateriaal voor de bouw van zeker de helft van de 210.000 huizen die tot 2040 in de regio nodig zijn, klinkt volgens Van Schaick als een klok. ‘Dit project toont de kracht van regionaal ontwerp. Een ijzersterk ruimtelijk concept – over woonmilieus, over de aanplant van nieuw bos –, gaat gepaard met een gedegen onderbouwing. Het is niet zomaar een toekomstbeeld dat Vermeulen ons voorschotelt, hij bewijst waarom het qua bouwkosten, CO₂-emissie en woonkwaliteit de moeite waard is. Bovendien pleit hij voor een stapsgewijze omslag, zodat iedereen de tijd heeft om aan te haken.’

Jeroen van Schaick gaat met beide verhalen de boer op. De eerste stop is bij de verstedelijkingsalliantie, een samenwerkingsverband van gemeenten en bouwbedrijven. ‘We moeten wel uitkijken dat we niet te snel willen. Wij zijn enthousiast, maar anderen moeten de tijd krijgen om de ideeën te laten

rijpen. En we moeten openstaan voor kritiek en andere zienswijzen.’ De provincieambtenaar heeft het rijk niet per se nodig om aan de slag te gaan, al betekent dat niet dat er op rijksniveau niets moet gebeuren. ‘Het zou prachtig zijn als het houtverhaal een-op-een in de NOVI belandt, als dé duurzame oplossing voor het woningbouwvraagstuk. Bovendien moet op termijn duidelijk worden wat dit voorstel betekent voor het bouwbesluit, voor milieuheffingen, voor de CO₂-berekeningen waarmee aan de klimaatafspraken gewerkt wordt.’ Opgeleid als ontwerper hoeft je Van Schaick niet te overtuigen van de sleutelrol die het ontwerp kan spelen. ‘De teams in Zuid-Holland laten zien dat ze verbindende verhalen kunnen maken, waar allianties van overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties over een lange periode mee vooruit kunnen. Ik snap de zorg onder ontwerpers dat de makers van de NOVI alleen plaatjes overnemen. Het is aan ons als regionale opdrachtgever om voorbij de tekening te kijken.’

Het team van Marco Vermeulen pleit ervoor de omslag van beton naar hout stapsgewijs te bewerkstelligen. Belangrijke mijlpalen zijn de ingebruikname van de eerste CLT-fabriek in 2020, de bouw van 25.000 CLT-woningen per jaar in 2030, het importeren van stamhout in 2035 en het kaprijp zijn van de nieuw geplante bossen in 2040.

De hoofdboodschap van het ontwerpteam: benut natuurkrachten om de regio de toekomst in te loodsen. Concreet betekent dit: duurzame energie, 'groene' grondstoffen van het land, een veerkrachtig estuarium en de natuur als recreatieve beleving.

Onder Het ontwerpteam roept op om de bewoners nauw bij de regionale ontwikkeling te betrekken. Zo stellen zij voor om het dorp Oudeschip, ten zuiden van de Eemshaven, te verrijken met een 'dorpsterritorium', een zone waar de dorpingen de landschappelijke inrichtingen bepalen.

In geen regio stapelen de opgaven zich zo op als in de Eemsdelta, het gebied rondom Delfzijl en de Eemshaven. Ten eerste heeft het rijk de regio aangewezen als een 'groen stopcontact' waar de op zee gewonnen windenergie aan land komt. Dit biedt niet alleen mogelijkheden voor de verduurzaming van onder andere de chemische industrie bij Delfzijl, maar ook voor de vestiging van nieuwe bedrijven die veel energie vragen, zoals datacenters. Ten tweede is het estuarium, waar zoet en zout water direct in contact staan, niet op orde. Door vergaande inpoldering en de diepe vaargeul voor de scheepvaart is veel slib opgehoopt. Dit komt de

biodiversiteit van het getijdenlandschap niet ten goede. Ten derde moet het gebied zich wapenen tegen klimaatverandering, vanwege de stijging van de zeespiegel en de daling van de bodem door de gaswinning en inklinking. Dit heeft weer gevolgen voor de landbouw, van oudsher een belangrijke economische motor. De sector moet zich aanpassen door maatregelen in de waterhuishouding, ander bodembeheer of de overstap op nieuwe teelten (zoals grondstoffen voor de industrie). Ten vierde vragen landschapskwaliteiten als de weidse openheid en kleinschalige structuren, zoals dorpen en wierden, om een behoedzame aanpak.

Van wingewest naar winst gebied voor Groningen

Niets buitensluiten / Met zoveel vraagstukken is de verleiding groot om de reikwijdte van het ontwerponderzoek af te bakenen. Toch besloot het ontwerp-team van captains Ruut van Paridon en Abe Veenstra dat niet te doen. Wie een integrale aanpak bepleit, moet niets buitensluiten, aldus de teamcaptains. Zo voegden ze gaandeweg zelf een opgave tóé: verbetering van de leefbaarheid (het gebied kampt met krimp) en oog houden voor de wensen van de bewoners – zij zijn in het verleden te vaak vergeten, terwijl ze een sleutelrol hebben in succesvolle landschapstransformaties.

Onder het mom van ‘natuurkracht’ – energie uit wind, *biobased* grondstoffen

van het land, een veerkrachtig estuariumlandschap – formuleerde het team zeven ruimtelijke principes, ook bedoeld als concrete handvatten waar beleidsmakers en andere partijen in het gebied mee verder kunnen. De belangrijkste – is het herstel van het estuarium. Door bijvoorbeeld de aanleg van buitendijkse kwelders en brede land-waterovergangen en het binnendijks vergroten van het estuarium komt de grens tussen land en water weer tot leven, met alle mogelijkheden voor landbouw, natuur, recreatie en slibwinning van dien. Andere principes zijn onder meer het definiëren van ‘vensters’ en ‘clusters’, oftewel gebieden die open moeten blijven en gebieden

waar economische activiteiten een plek kunnen krijgen; het beter toegankelijk maken van het landschap; het stimuleren van functiecombinaties; en de profilering van de regio als ‘levend laboratorium’. Hier kan onderzocht worden welke rol waterstof speelt in de energietransitie, of zilte teelten denkbaar zijn, hoe een *biobased* industrie eruit ziet?

Nieuwe voorkant / De principes zijn in twee gebieden toegepast. Aan de oostkant van Delfzijl biedt een binnendijkse uitbreiding van het estuarium tal van ontwikkelingsmogelijkheden. Het liefdeloze landschap krijgt nieuw elan en het rommelige industrieterrein een nieuwe voorkant. De nieuw gegra-

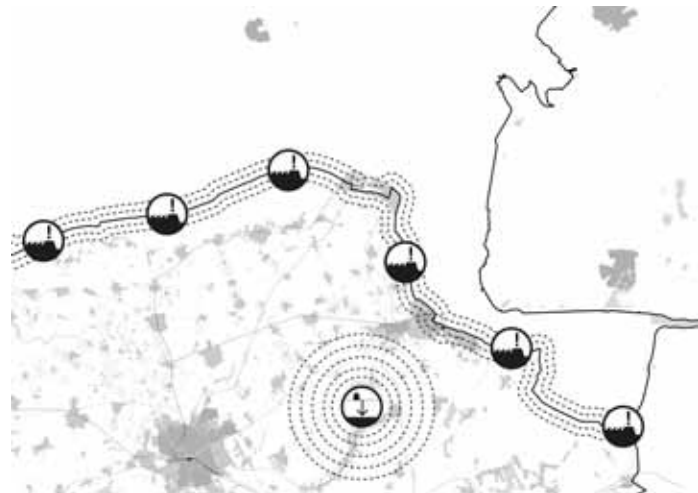
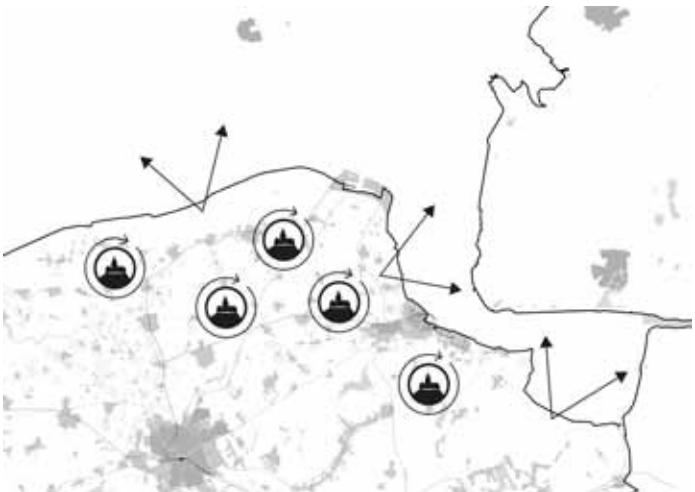
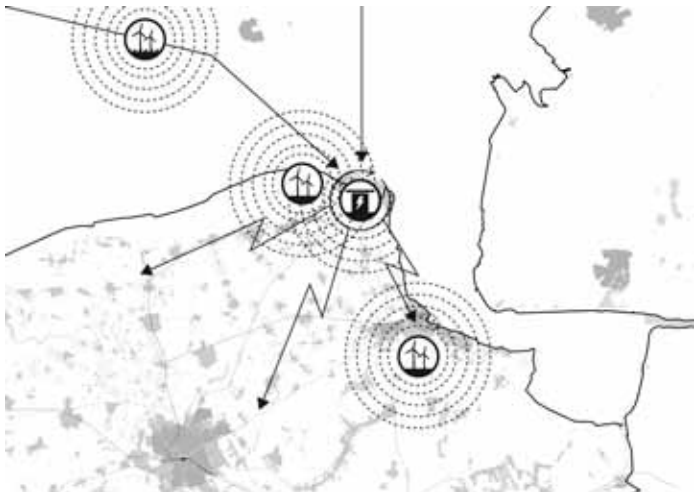
ven geul draagt bij aan het ecologisch herstel door het bezinken van slib, dat gebruikt kan worden voor het ophogen van kwetsbare delen of de oprichting van een kleirijperij. Omdat landbouwgrond verloren gaat wordt het gebied op andere manieren ‘productief’ gemaakt, door de winning van windenergie, zilte teelten of recreatie. Datacenters en energiebedrijvigheid komt vooral landinwaarts, met ten westen een groter windpark. Om de gevolgen van de havenuitbreiding voor het dorp Oudeschip – dat pal ten zuiden ligt – te beperken, stellen de ontwerpers een ‘dorpsterritorium’ voor, een zone waar de dorpingen volledige zeggenschap hebben over de inrichting. Een bijzonder idee is de ‘Eemshavenlagoon’:

een toeristische attractie waar met industriële restwarmte en heilzaam slib een sauna- en wellnesscentrum gerealiseerd wordt. Het is een welkome vervanging van het populaire zwembad in Delfzijl dat sinds de sluiting zo gemist wordt.

Team Natuurkracht

Captains
Ruut van Paridon van Paridon x de Groot
Abe Veenstra

Remco van der Togt
Frank Gorissen KuiperCompagnons
Jolanda de Jong Urban Synergy
Yerun Karabey YK Urban Metabolic
research & design
Joa van Maaren
Marcel van der Schuur MvdS Urban
Metabolic research & design

De regio Eemshaven-Waddenkust kampt met vele opgaven die allemaal in het ontwerponderzoek van het team van Ruut van Paridon en Abe Veenstra zijn meegenomen. Het gaat om: de opwekking van duurzame energie op land en op zee, de verduurzaming van het ‘chemiecluster’ en overige industrie, het ecologisch herstel van het estuarium, klimaatadaptatie, de introductie van nieuwe landbouwwormen, het borgen van landschappelijke kwaliteiten en het verbeteren van de leefbaarheid.

Een idee is om in de haven een toeristische hotspot te maken in de vorm van een 'lagoon'. Door het gebruik van restwarmte en de heilzame werking van slib is hier een sauna- en wellnesscentrum mogelijk.

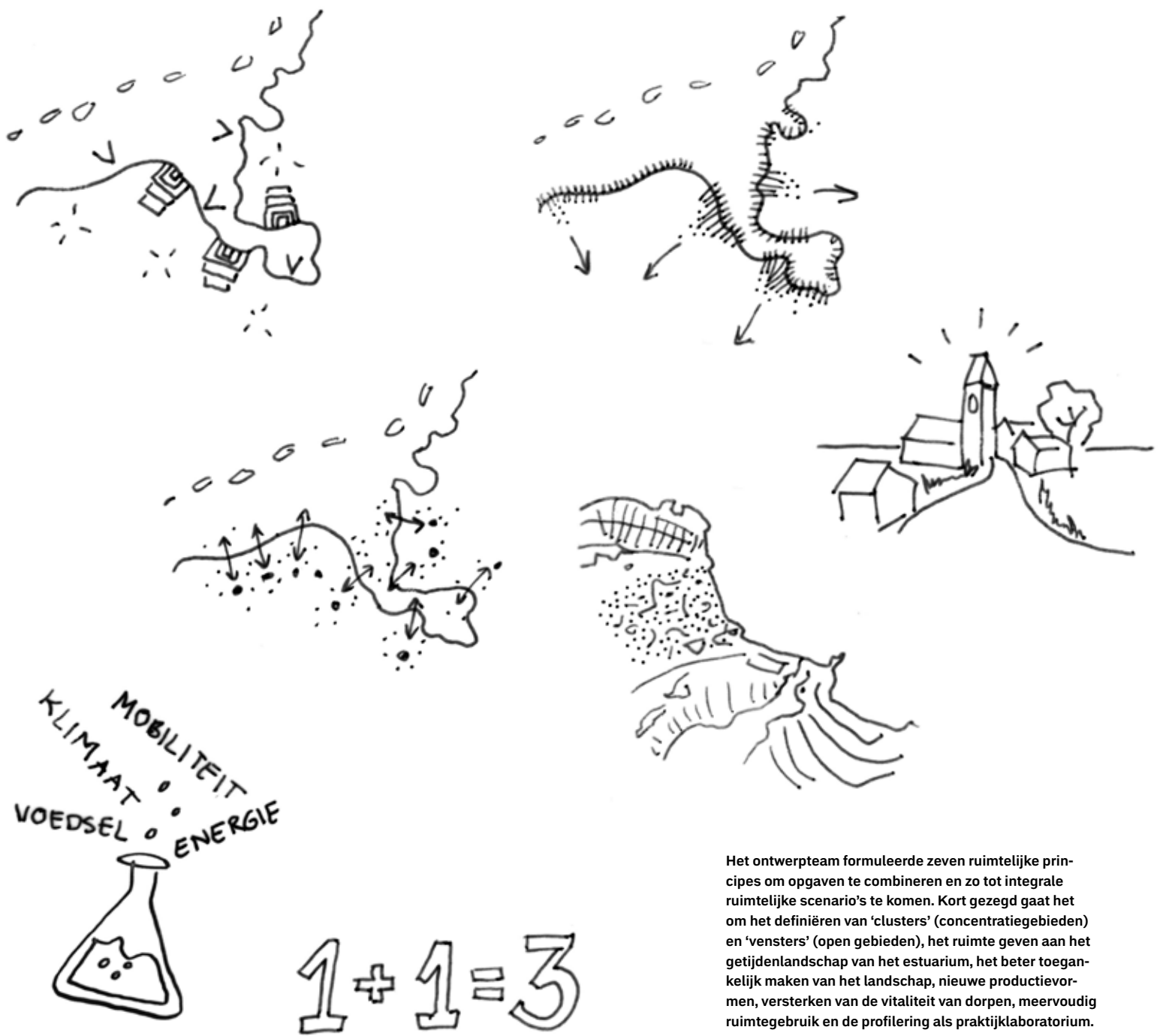
Een mogelijk toekomstbeeld voor de Eemshaven schetst hoe verschillende vraagstukken gecombineerd kunnen worden. De haven zelf wordt een praktijklaboratorium voor innovaties op het gebied van duurzame energie, hergebruik van restwarmte en de mogelijkheden van zoet- en zout water. Door de laboratoria en testlocaties – soms op wierden – te plaatsen langs het water van de Tjariet ontstaat een eigentijds landschap, dat ook aantrekkelijk is voor omwonenden en recreanten.

/ Zorg dat Noordoost-Groningen meeprofitteert van de economische ontwikkelingen door investeringen in leefbaarheid, landschap en natuur. Rijk, provincie en gemeenten moeten niet alleen in gesprek met bedrijven, maar ook met de lokale gemeenschap.

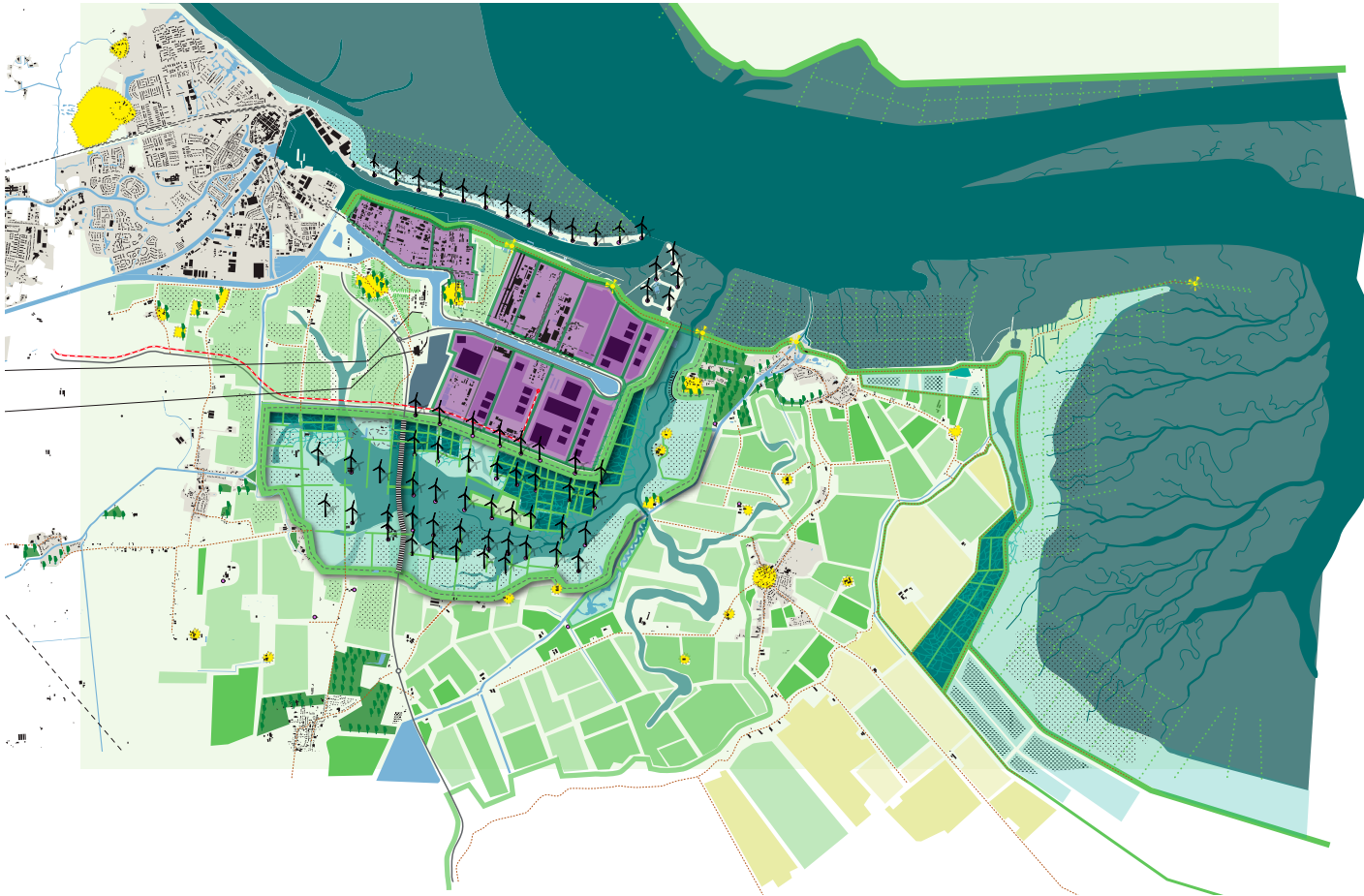
/ Bezie natuur in een breder perspectief. Het gaat niet alleen om biodiversiteit – natuur is een motor voor uiteenlopende maatschappelijke en economische ontwikkelingen.

/ De ambitie tot meervoudig ruimtegebruik komt niet vanzelf tot stand. Ontwerp is nodig om secotrale schotten te doorbreken en samenwerking te bevorderen.

Wat ontdekte het ontwerpteam in de Eemsdelta?

Het ontwerpteam formuleerde zeven ruimtelijke principes om opgaven te combineren en zo tot integrale ruimtelijke scenario's te komen. Kort gezegd gaat het om het definiëren van 'clusters' (concentratiegebieden) en 'vensters' (open gebieden), het ruimte geven aan het getijdenlandschap van het estuarium, het beter toegankelijk maken van het landschap, nieuwe productievormen, versterken van de vitaliteit van dorpen, meervoudig ruimtegebruik en de profilering als praktijklaboratorium.

Rondom Delfzijl vormt de binnendijkse uitbreiding de basis voor economische en maatschappelijke ontwikkelingen. Het industriecluster krijgt een heldere grens en de waterkwaliteit wordt sterk verbeterd. In het omdijkte getijdenlandschap bezinkt slib – dat weer kan worden gebruikt voor het ophogen van kwetsbare delen in de omgeving, voor het versterken van de dijken of de productie van baksteen.

DE EXPERT / **JAN-WILLEM KANTERS** / ECONOMETRIST EN TRANSITIE- EN CIRCULAIR SPECIALIST BIJ CIRKELLAB

‘Regio van de Toekomst is een welkome reactie op al die vakspecialisten die integrale visievorming wegzetten als holistische prietpraat. Van de NOVI heb ik maar één verwachting: alle transitieopgaven samenbrengen in nieuwe gebiedsontwikkelingen. De zes ontwerpstudies helpen daarbij. Uit de onderzoeken blijkt het belang van een integrale benadering – zonder te stranden in holistische generalisaties. Alleen zo kunnen de regio’s zich ontwikkelen tot gebieden die niet meer van de aarde vragen dan de natuur aankan, die maatschappelijke waarde toevoegen in plaats van afwentelen. Ontwerponderzoek voorkomt dat afzonderlijke sectoren de boventoon gaan voeren – een gebied kan nu eenmaal niet eerst energieneutraal zijn, dan circulair, dan klimaatbestendig, dan bereikbaar, dan economisch, enzovoorts, enzovoorts. De opgaven moeten gelijk opgaan.’

DE OPDRACHTGEVER / **FRANCIEN VAN SOEST** / PROVINCIAAL BOUWMEESTER IN GRONINGEN

‘De ontwerpers leggen hun vingers op zere plekken’

De vraag om als opdrachtgever mee te doen aan Regio van Toekomst kwam op het juiste moment, vertelt Francien van Soest. ‘In het programma “Ecologie en economie in balans” werken natuurorganisaties en ondernemingen, zoals havenbedrijven en ontwikkelaars van windparken, nauw met elkaar samen. In dat overleg is aandacht gevraagd voor ruimtelijke kwaliteit en landschap. Regio van de Toekomst bood de mogelijkheid om die vraag te onderzoeken.’ In de voorbereiding op de ‘Gebiedsagenda Wadden 2050’ is de zogenoemde cluster-vensterbenadering geïntroduceerd, een poging om handen en voeten te geven aan het behoud van de kenmerkende openheid. Vensters betekent vrij zicht, clusters geven ruimte aan economische functies. Van Soest: ‘Het ontwerpteam van Abe Veenstra en Ruut van Paridon heeft dit concept nader onderzocht. Waar liggen vensters? Hoever mogen clusters uitwaaien?’

De inzet van ruimtelijk ontwerp is voor Van Soest als provinciaal bouwmeester gesneden koek. Dat geldt niet voor de rest van de provinciale organisatie. ‘Het wordt vooral gebruikt als middel om aan het einde van een planproces mooie platen te maken, de vroegtijdige inzet van ontwerponderzoek is niet vanzelfsprekend. Het werk van Van Paridon en Veenstra laat zien wat ontwerpend onderzoek kan bijdragen.’ Van Soest zelf is in ieder geval tevreden. ‘De studie is niet revolutionair met nieuwe ideeën, maar de ontwerpers zijn wel in staat gebleken om vingers op zere plekken te leggen.’ Ze noemt de tegenstrijdigheden rondom het dorp Oudeschip, waar bewoners bij eigen ruimtelijke initiatieven te maken krijgen met een woud aan welstand-sregels en andere beperkingen, terwijl om hen heen de industrie ongebreideld groeit. ‘Met de suggestie dat de dorpingen hun zeggenschap moeten terugkrijgen slaan de

ontwerpers de spijker op de kop. Het idee van een dorpterritorium, zoals het team van Van Paridon en Veenstra voorstelt, is het verkennen waard.’

Het ontwerpteam wist afzonderlijke kwesties met elkaar in verband te brengen, en dit met leesbare en aantrekkelijke beelden te vertalen naar een voorstelbare toekomst. Die beelden zijn, aldus Van Soest, uiterst waardevol in de gesprekken tussen iedereen die in deze regio aan de slag wil. Maar er sluimert ook een gevaar, zeker als het kaartmateriaal betreft. ‘Voor de vakwereld is duidelijk dat het scenario’s zijn, mógelijke inrichtingen. Maar buitenstaanders zien een vaststaand plan. Daarover moet je heel helder zijn.’

Het ‘chemiecluster’ kan duurzaam verlicht worden met bioluminescentie. Het groen- blauwe en bewegende licht levert spectaculaire beelden.

Het ontwerponderzoek in Regio van de Toekomst bevestigt dat de regio het logische schaalniveau is om actuele vraagstukken in samenhang op te pakken. Op bestuurlijk niveau daarentegen zijn regio's nog altijd 'zwarte gaten'. Co Verdaas, André van der Zande en Tim Zwanikken, alle drie lid van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) roepen op om niet in te zetten op de vorming van nieuwe regionale bestuursorganen, maar om de samenwerking tussen uiteenlopende partijen ruim baan te geven.

Ontwerp kan overheid en samenleving verbinden

Tekst Co Verdaas, André van der Zande
Tim Zwanikken

Vriend en vijand zijn het erover eens: op het regionale schaalniveau hangen actuele opgaven inhoudelijk met elkaar samen. We zijn bijvoorbeeld bekend met de lastige afstemming tussen verstedelijking en mobiliteit, zoals wordt aangetoond in de ontwerpstudies voor de regio Arnhem-Nijmegen-Foodvalley. Daar zijn de afgelopen jaren nieuwe afstemmingsopgaven bijgekomen, zoals energietransitie, klimaatadaptatie, kringlooplandbouw en circulaire economie. Omdat veel regio's bestuurlijke daadkracht missen, of in ieder geval tandoel zijn, bestaat het gevaar dat opgaven onderling moeten strijden om politieke aandacht, beleidsurgentie en de inzet van geld en menskracht. Eerdere pogingen om deze bestuurlijke gaten te dichten zijn stukgelopen – denk aan het debacle van de stadsprovincies en de opheffing van de WGR-plusgebieden. Het is daarom niet raadzaam om opnieuw te koersen op een bestuurlijke oplossing die gepaard gaat met langdurig ideologisch gepalaver. Het is kansrijker om in te zetten op regionale samenwerkingsarrangementen.

Het kabinet onderschrijft dit ook. In het Interbestuurlijke Programma (IBP) staat dat de afhankelijkheid tussen rijk, provincies en gemeenten is toegenomen en dat het optrekken als één overheid noodzakelijk is. Niet voor niets spreken de schrijvers van de NOVI van een Nationale Omgevingsvisie in plaats van een Rijksomgevingsvisie.

Tussenkop / In die NOVI worden vooralsnog twee regionale schaalniveaus onderscheiden: de vijf landsdelen (MIRT-omgevingsagenda's) en de 'perspectiefgebieden'. De Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) daarentegen spreekt in zijn in 2018 verschenen advies over de NOVI van zo'n dertig regio's (grootweg gebaseerd op de *daily urban systems*) waarbinnen opgaven in hoge mate samenhangen. De Rli stelt dat het rijk die regio's niet afzonderlijk tegemoet moet treden, want in alle regio's is rijksinzet nodig. Het rijk doet er goed aan om in de NOVI een gebiedsgerichte aanpak op het regionale schaalniveau zo goed mogelijk te ondersteunen. Dit kan met samenwerkingsarrangementen (bestuursakkoorden) en financiële arrangementen. Bij dit laatste moet het om meer gaan dan de huidige regiodeals. De NOVI zou bijvoorbeeld over een eigen budget moeten beschikken, vergelijkbaar met het Besluit Investerings Ruimtelijke Kwaliteit (BIRK) in het verleden. Met dergelijk 'handgeld' kan gestimuleerd worden dat sectorale, nationale en decentrale budgetten worden gekoppeld en dat een integrale aanpak wordt gestimuleerd. Op de lange termijn moet het Infrastructuurfonds (in werking vanaf 2030) worden omgebouwd naar een Omgevingsfonds. Daarmee verschuift de focus van het oplossen van infrastructurele knelpunten naar de realisatie van duurzame integrale gebiedsontwikkelingen. Het streven naar omgevingskwaliteit moet als expliciete doelstelling gelden.

Tussenkop / Het wekt geen verbazing dat wij geen voorstander zijn van een selectieproces tot acht of tien perspectiefgebieden. Liever zien we een beleidsmatige aanwezigheid van het rijk in alle regio's. Die hebben niet alleen behoefte aan een gecoördineerde inzet van middelen, maar ook aan een vernieuwde beleidsaandacht van het rijk. Met de decentraliseringsoperaties zijn veel taken – met een significante bezuinigingsopdracht – richting de regio geschoven. De rijkskantoren in de regio zijn gesloten, en een enkele accountmanager heeft de ondankbare taak de communicatie tussen rijk en regio te verzorgen. Hierbij is geen rekening gehouden met de complexiteit van samenhangende opgaven in de regio. Het gaat niet langer om het voorkomen dat sectorale doelen elkaar in de weg zitten, maar om het slim combineren en verzilveren van kansen. De aard van de opgaven en het DNA van een regio bepalen waaruit die rijksinzet moet bestaan. Dat betekent dat differentiatie mogelijk is, waarbij een regio meer of minder bijdraagt aan een nationale doelstelling, maar de optelsom van alle regionale aanpakken beantwoordt aan de nationale doelstellingen. Veel van de transitieopgaven staan nog in de kinderschoenen. Het zijn papieren voornemens die nog niet in alle regio's zijn doorvertaald. Natuurlijk zijn er kleinschalige initiatieven – zoals experimenten met natuurinclusieve landbouw in Flevoland – maar de optelsom ervan telt bij lange niet op tot de nationale doelen voor 2050.

Tussenkop / Dit betekent niet dat de regio's moeten afwachten, zoals ook uit Regio van de Toekomst blijkt. De studie voor de Eemsdelta bijvoorbeeld laat zien dat de nationale ambitie tot verduurzaming een motor kan zijn voor de sociaaleconomische en culturele vitaliteit van de regio – mits lokale spelers betrokken zijn, de verdiencapaciteit in de regio blijft en geïnvesteerd wordt in lokale omgevingskwaliteit. Vergelijkbaar met Regio van de Toekomst onderzocht de Rli in de Zuidwestelijke Delta de regionale consequenties van actuele opgaven. De raad pleit op basis van deze studie voor gedegen samenwerking tussen overheden, marktpartijen, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen, zonder deze in een juridisch jasje te willen gieten. Gezien de maatschappelijke impact van de transities gaat het ook om het beter verbinden van overheid en samenleving. Net als in de Eemsdelta bleek uit de studie dat transities niet als bedreigingen moeten worden gezien, maar als kansen voor de aanpak van lokale opgaven. Verduurzaming kan een motor zijn voor sociaaleconomische groei als innovatie en kennisverspreiding niet vanuit een sectorale economische insteek (het topsectorenbeleid), maar vanuit een samenhangende aanpak worden opgepakt. Ontwerpkraft is nodig om aan die samenhang invulling te geven. In het proces van visievorming, beleidsontwikkeling en uitvoering kan ontwerpend onderzoek de impact van opgaven en de samenhang ertussen in beeld brengen. Het ontwerp is noodzakelijk om creatieve oplossingen te vinden voor abstracte en complexe duurzaamheidsopgaven.

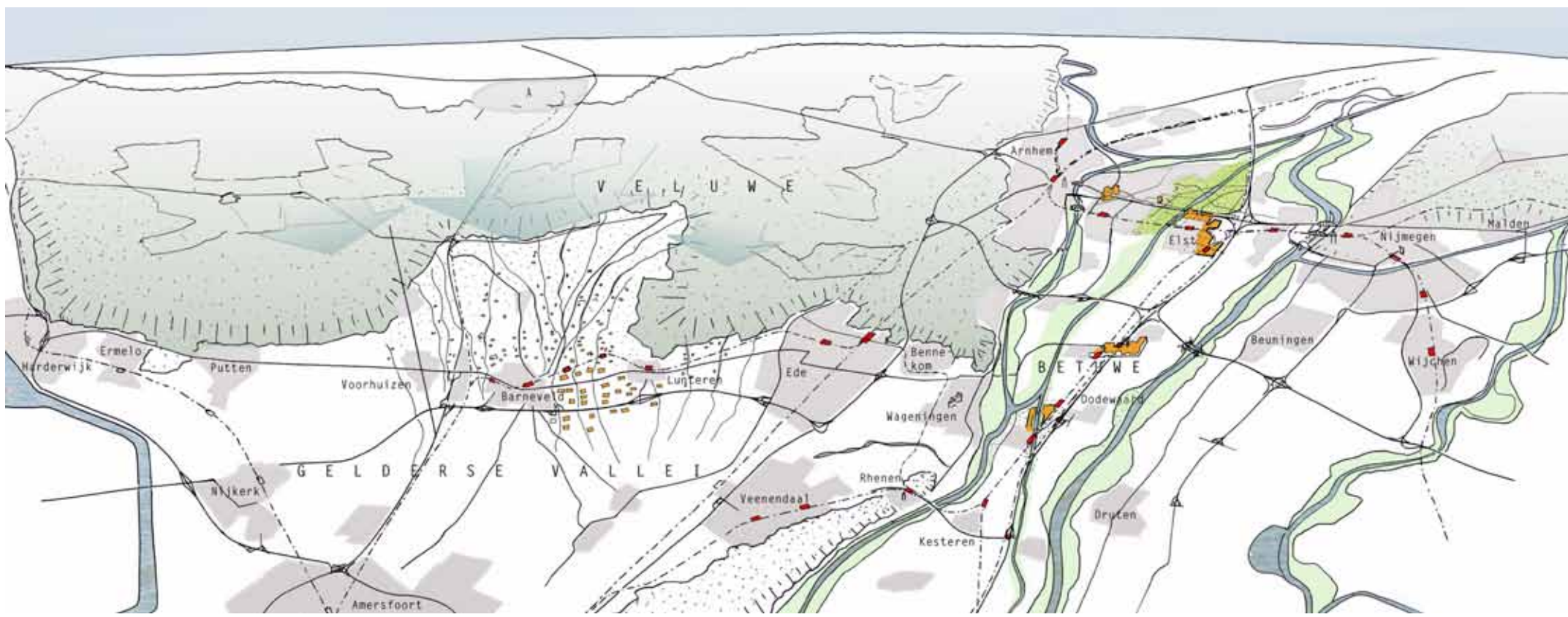
DE EXPERT / **JOOST VAN HEZEWIJK** / KUNSTENAAR EN LANDSCHAPSARCHITECT

'De studie van Jeroen Ruitenbeek roept op om gebieden minder bereikbaar te maken – door snelwegafslagen op te heffen worden reizigers verleid tot "vertragen" en "onthaasten". Het deed me denken aan een cultuurroute die in 2017 langs de oevers van de IJssel was uitgezet. De route voerde langs tijdelijke kunstwerken en cultuurhistorische bezienswaardigheden. Reizigers werden gedwongen om het IJsseldal in een aangepast ritme te verkennen – zonder Tomtom, fietsend of lopend, met het wachten op de veerpont als natuurlijk pauzemoment.'

DE EXPERT / **FLIP TEN CATE** / FEDERATIE RUIMTELIJKE KWALITEIT

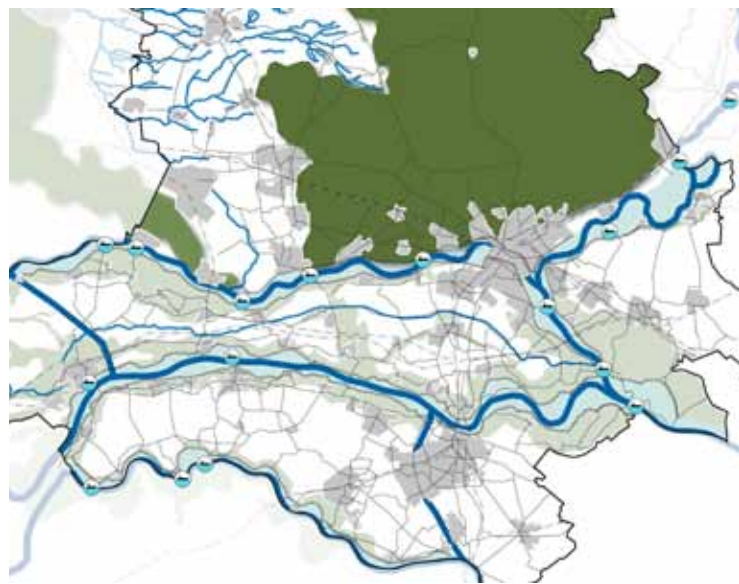
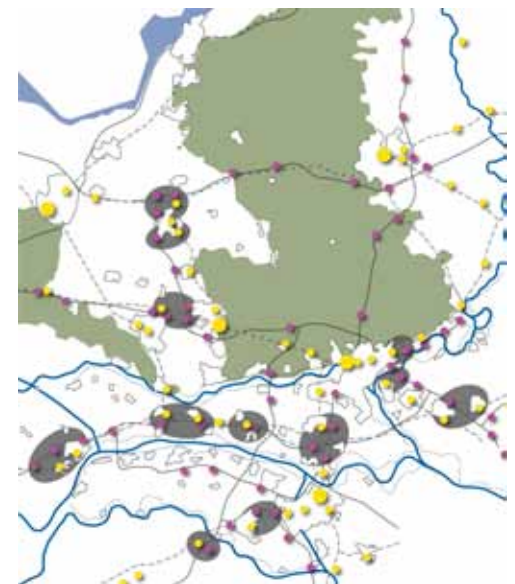
'Als we over dertig jaar trots willen terugkijken, moeten we de "verbouwing van Nederland" niet opvatten als een puur technische en ruimtelijke opgave, maar als een culturele daad die bepalend is voor onze identiteit. De energie- en klimaatdiscussie wordt gedomineerd door chagrijnige standpunten over betaalbaarheid en nimby. We moeten daar een optimistisch geluid tegenover zetten. Daarvoor is een cultuur nodig die ontwerpers in staat stelt om sublieme landschappen en steden te ontwerpen, waarin de urgente vraagstukken van vandaag in samenhang zijn overwonnen.'

Het ordenend vermogen van mobiliteit

Het team van captain Jeroen Ruitenbeek keek in de regio Arnhem-Nijmegen-Foodvalley met een andere bril naar het mobiliteitsnetwerk. Komen door een herinrichting van de bestaande netwerken nieuwe verstedelijkingslocaties op tafel waar voorheen niet aan gedacht is?

In het ontwerponderzoek is onder meer gekeken naar zogenoemde clusters waar de koppeling tussen mobiliteitsingrepen en verstedelijking voor de hand ligt. Daarnaast kiest het team voor het beter benutten van het 'trage' netwerk van fietsverbindingen en veerponten om zo de nabijheid van voorzieningen te vergroten.

Om de verstedelijkingsopgave in de regio Arnhem-Nijmegen-Foodvalley – tot 2030 zijn 100.000 woningen nodig – in goede banen te leiden, richt het ontwerpteam van Jeroen Ruitenbeek zich op het mobiliteitssysteem. Dit is op zich niet nieuw: de wederkerigheid tussen mobiliteit en verstedelijking is een klassiek planingsprincipe dat in vaderlandse ruimtelijke ordening veelvuldig is toegepast. Maar de ontwerpers zetten het begrip 'bereikbaarheid' in een nieuw daglicht. Waar verstedelijkingspatronen doorgaans bepaald worden door de snelheid waarmee plekken te bereiken zijn, hopen Ruitenbeek en zijn team door een herziening van het bestaande infrastructurele netwerk verstedelijkingslocaties op tafel te brengen die normaal gesproken onbesproken blijven. Deze aanpak werpt een nieuw licht op de kenmerkende landschappen van de regio – Veluwe, rivierengebied, Park Lingezegen – en vergroot de mogelijkheden voor functiecombinaties.

Versnellen en vertragen / Het ontwerpteam werkt volgens de strategie van 'versnellen' en 'vertragen'. Het concept van vertragen heeft twee gezichten. Enerzijds het weghalen van schakels in het netwerk van wegen en spoorlijnen, zoals op- en afritten. Daardoor komen waardevolle landschappen als de Veluwezoom in de luwte te liggen en blijven gevrijwaard van bebouwing – of ze raken juist in trek voor specifieke, meer landelijke woonmilieus. Anderzijds betekent vertragen het wegnemen van doorgaand en snel verkeer, zodat een gebied verblijfskwaliteit krijgt en uitgroeit tot een potentiële woningbouwlocatie. Door bijvoorbeeld snelwegen af te waarderen tot stadswegen verdwijnt de barrièrewerking en komen noodzakelijke woonvoorzieningen – die weliswaar al in de buurt liggen – beter binnen handbereik. Met het adequaat gebruikmaken van 'langzame' ov-lijnen – door bijvoorbeeld het traject Utrecht-Rhenen-Kesteren-Nijmegen te herstellen en daarover sprinters te laten rijden – en de verdichting van het fietspadennet, worden stedelijke functies en voorzieningen beter bereikbaar en de verstedelijkingspotentie vergroot. Versnellen betreft ingrepen in de (inter) nationale 'kabelgoten' van spoor en weg door de Betuwe (A15, Betuwelijn) en de Gelderse Vallei (langs de A30). Door de aanleg van haltes, stations en nieuwe op- en afritten kunnen knooppunten ontstaan waar vervoerswijzen samenkomen en verstedelijkingsprogramma's ontwikkeld kunnen worden.

/ Niet snelheid is leidend, maar de beschikbaarheid van voorzieningen. Vertraag daarom het netwerk – door bijvoorbeeld de barrièrewerking van nationale snelwegen op te heffen – en zet in op kleinschalige, lichte en collectieve vervoermiddelen.

/ Vergroot de effectiviteit van de bestaande infrastructuur in plaats van nieuwe tracés aan te leggen. Beschouw weg en spoor daarbij als één systeem.

/ Koppel de verstedelijkingsdruk aan landschappelijke en stedelijke transformatie-opgaven.

Wat ontdekte het ontwerpteam in Arnhem-Nijmegen-Foodvalley?

Nieuwe woonlocaties / Voor drie casusgebieden laat het team zien waartoe de combinatie van snelle en trage netwerken kan leiden. Tussen Opheusden en Dodewaard, vlak bij de A15 en het goederenspoor Betuwelijn, kan een woon-werkmilieu ontstaan langs een nieuwe spoorverbinding met Rhenen en een snelfietsroute langs de Linge. Kanttekening: vanwege de lage ligging is verstedelijking op deze plek eigenlijk onwenselijk. Kansrijker zijn de ideeën voor de zone tussen Arnhem en Nijmegen. Door snelle autoverbindingen als de A325 en de

N325 om te bouwen tot stadsstraten ontstaan in Arnhem-Zuid en in Park Lingezegen mogelijkheden voor nieuwe woonlocaties. In de Gelderse Vallei zorgt de opwaardering van infrastructuurbundel langs de A30, het knooppunt met de A1 en de spoorlijn Amersfoort-Ede voor een concentratie van agrarische bedrijven. Tegelijkertijd komt er in het oosten van de Gelderse Vallei – richting de Veluwe – een langzamer netwerk van fiets- en wandelpaden dat uitermate geschikt is voor kleinschalige woonvormen, zoals knoop- en zorgerven.

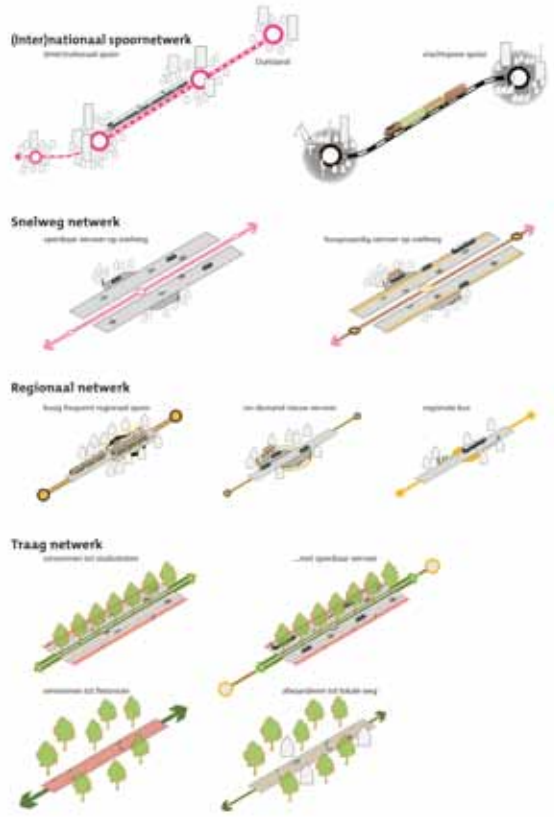
Team Versnellen en vertragen

Captain
Jeroen Ruitenbeek Palmbout Urban Landscapes

Heleen Bothof LUZ Architecten
Erik Jongenotter Witteveen+Bos
Brian Nap OD205
Anne Nijland Royal HaskoningDHV
Loes van Schie LOS stadomland
Sandra Schuit Zijaanzicht
Felix van Zoest Palmbout Urban Landscapes

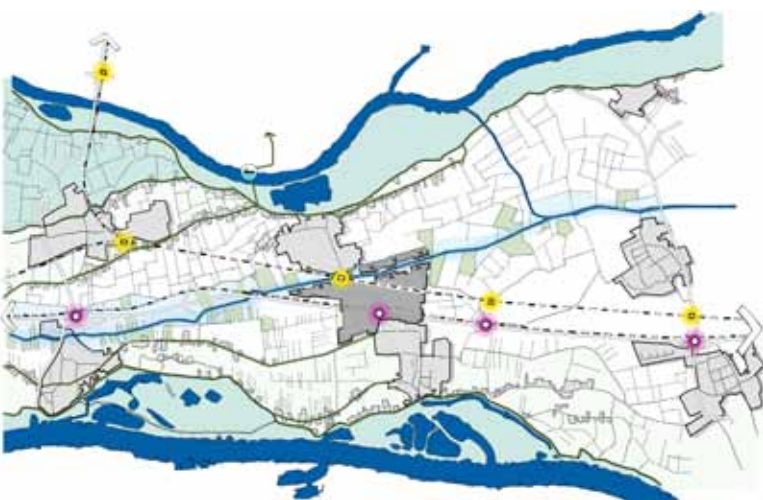
Om het netwerk te 'vertragen' en te 'versnellen' zijn ingrepen nodig, in het wegnnet, het spoorwegennet en het 'trage' net.

Een toekomstig verstedelijkingspatroon voor de Gelderse Vallei. Een concentratie van agrarische bedrijven bij de A30, en een mozaïek van kleinschalige woonvormen op voormalige boerenerven tegen de Veluweflank.

Door de doorgaande wegen tussen Arnhem en Nijmegen af te waarden tot stadstraten komen nieuwe locaties in beeld voor woningbouw. Zoals in Arnhem-Zuid – tussen winkelcentrum Kronenburg en Malburgen – en in Park Lingezegen aan de dorpsrand van Elst.

In de Betuwe ontstaan nieuwe verstedelijkingsmogelijkheden, mede door een nieuwe treinverbinding met Rhenen en knooppuntvorming langs de A15 en de Betuwelijn.

Bedrijvigheid en zoetwater voor heel Nederland

De analyse is klip en klaar. Als de regio Arnhem-Nijmegen-Foodvalley, die zo in trek is bij woningzoekenden uit de Randstad, zijn mobiliteitsdruk wil verlagen, moet het imago van een aantrekkelijk en bereikbaar overlooptgebied van tafel. Want zolang je een woongebied bent voor mensen die elders werken, blijft de bereikbaarheid over weg en spoor onder spanning staan.

De oplossing is dat nieuwkomers niet alleen voor een woning komen, maar ook voor een baan. Volgens het team van Bernadette Janssen vergt dit een nieuw economisch 'acquisitieprofiel'. De oude economische pijler van transport en logistiek is gedateerd en levert op termijn, onder meer vanwege robotisering, geen nieuwe banen op.

De ontwerpers ontdekten dat de ingrediënten voor dit acquisitieprofiel voor het oprapen liggen. In de regio zijn wereldspelers gevestigd, zeker op het vlak van voedsel en gezondheid. Deze bedrijven en kennisinstellingen – met Wageningen University en de Radboud Universiteit als vaandeldragers – staan internationaal hoog aangeschreven, maar hebben met name voor het regionale schaalniveau nauwelijks betekenis.

Champions league / De interesse van de Deense multinational Imec om zich in de regio te vestigen is aangegrepen om het economisch profiel van Arnhem-Nijmegen-Foodvalley aan te scherpen. Wat is nodig om een bedrijf als Imec, marktleider in de ontwikkeling van sensoren, over de streep te trekken? Welk profiel is aantrekkelijk voor bedrijven die volgens captain Janssen in de *champions league* van het internationale bedrijfsleven spelen? Een hoogopgeleide bevolking, een

magistraal landschap en een goed transportnetwerk zijn blijkbaar niet voldoende. Een bedrijvenperspectief – in de regio wordt nog te vaak vanuit het statische perspectief van de twee universiteiten geredeneerd – leidt tot ruimtelijke principes waarmee het acquisitieprofiel vorm krijgt en waarbinnen de universiteiten een sleutelrol vervullen. Het ontwerpteam pleit voor een hoogwaardige verbinding tussen beide campussen, met daartussen zogenoemde test sites, knooppunten voor 'de uitwisseling van mensen, kennis, kapitaal en toepassingen'. Daarnaast zijn 'toegespitste woonmilieus en voorzieningen voor expats' nodig, snelle verbindingen met luchthavens en zogenoemde landmarks, bijvoorbeeld een clubhuis voor de ontvangst van handelsmissies.

Veluwewater / Verrassend is het pleidooi van het team om de regio te profileren als de zoetwaterbron van heel Nederland – als het ware een tweede acquisitieprofiel. Uit berekeningen blijkt dat het Veluwemassief voldoende potentie heeft om heel Nederland in de toekomst (het team gaat uit van 2060) van zoet water te voorzien. Door de infiltratie van neerslag en het inbrengen van overtollig rivierwater kan de zoetwaterbel in het 300 meter dikke zandpakket ten minste 1,6 miljard kubieke meter water per jaar leveren. De zoetwatervoorziening is dan niet meer afhankelijk van het oppervlaktewater in het IJsselmeer. Het team maakt bovendien onderscheid tussen industrie en landbouw – die voortaan water uit de rivieren krijgen – en huishoudens die in de toekomst door Veluwewater voorzien worden. Het voorstel betekent dat het Veluweland-

De twee speerpunten van een nieuw economisch 'acquisitieprofiel' voor de regio Arnhem-Nijmegen-Foodvalley: een topregio op het gebied van voedsel en gezondheid, én de zoetwaterkraan van Nederland.

/ Het rijk moet het topsectorenbeleid tegen het licht houden. Zijn cross-overs denkbaar? En is, naar analogie van de green- en mainports, een vergelijkbaar concept denkbaar voor gezondheid – een *healthport*?

/ Regionale bedrijven, overheden en kennisinstellingen moeten beter samenwerken. Elke speler heeft een eigen rol en samenwerking vergt compromissen sluiten.

/ Als de Veluwe de nationale zoetwaterbron wordt, moet de overheid zich inzetten voor het adequaat beschermen, ontwikkelen en gebruiken ervan.

Wat ontdekte het ontwerpteam in Arnhem-Nijmegen-Foodvalley?

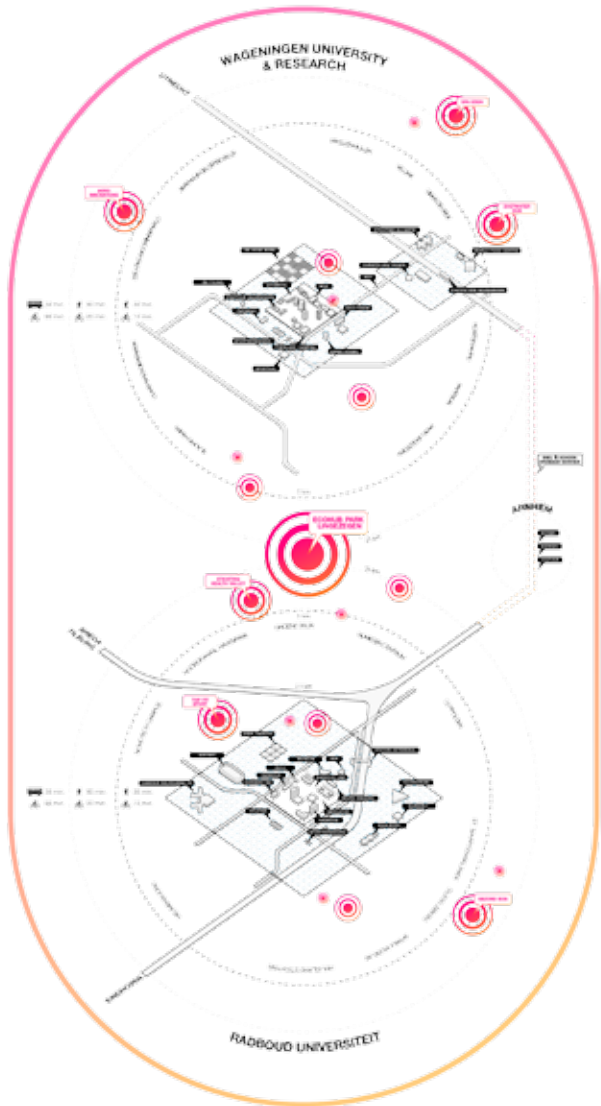
schap flink op de schop gaat. Het gebied moet vernat worden, de bossen verdund en de bodem verrijkt. Ondanks dat dit voor velen nog ondenkbaar is, zal de Veluwe er rijker en gevarieerder van worden, aldus Janssen. Op de nieuwe Veluwe is de biodiversiteit hoog, de recreatieve waarde toegenomen en het risico in de hete zomers op bosbranden klein.

Uit gesprekken met waterschappen blijkt een dergelijk idee niet ondenkbaar. Er is alleen nu geen financiële ruimte om te investeren in de ombouw van het watersysteem, vooral omdat zoetwater spotgoedkoop is. Pas als water schaars wordt kan Arnhem-Nijmegen-Foodvalley in beeld komen als de zoetwaterkraan van Nederland.

Team Reboot the system

Captain
Bernadette Janssen

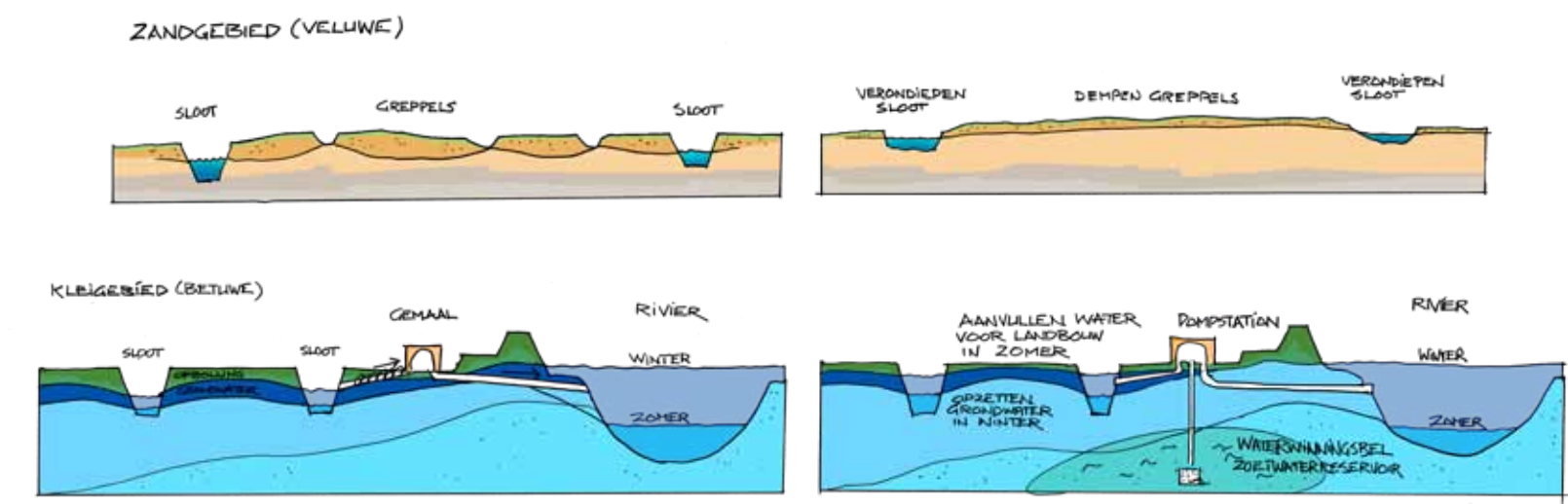
Sofia Opfer
Geiske Bouma
Rick Hendrickx
Esther van der Tuin
Eva van Rijen
Wesley Verhoeven
Jorick Boddeke

Links In het acquisitieprofiel voor voedsel en gezondheid spelen de universiteiten in Wageningen en Nijmegen een sleutelrol. Het profiel krijgt verder vorm door de aanleg van een snelle verbinding tussen beide campussen, de aanleg van testsites (waaronder een in Park Lingezegen) en landmarks, en de bouw van expatvoorzieningen.

Rechts Een ruimtelijke weergave van de economische profilering van Arnhem-Nijmegen-Foodvalley als een voedsel- en gezondheidsregio. Betrokken partijen – overheden, bedrijven, kennisinstellingen – krijgen elk een rol toebedeeld. Arnhem moet zich volgens het onderzoek vooral neerzetten als woonstad. Het omliggende landschap van Veluwe en rivier heeft een woonkwaliteit van wereldformaat.

DE OPDRACHTGEVERS / **SUZANNE HESSELING** / BESTUURSADVISEUR BIJ DE GEMEENTE ARNHEM
MARK KEMPERMAN / STRATEGISCH BELEIDSMEDEWERKER BIJ DE PROVINCIE GELDERLAND

‘Het idee van de Veluwe als waterbron kregen we er gratis bij’

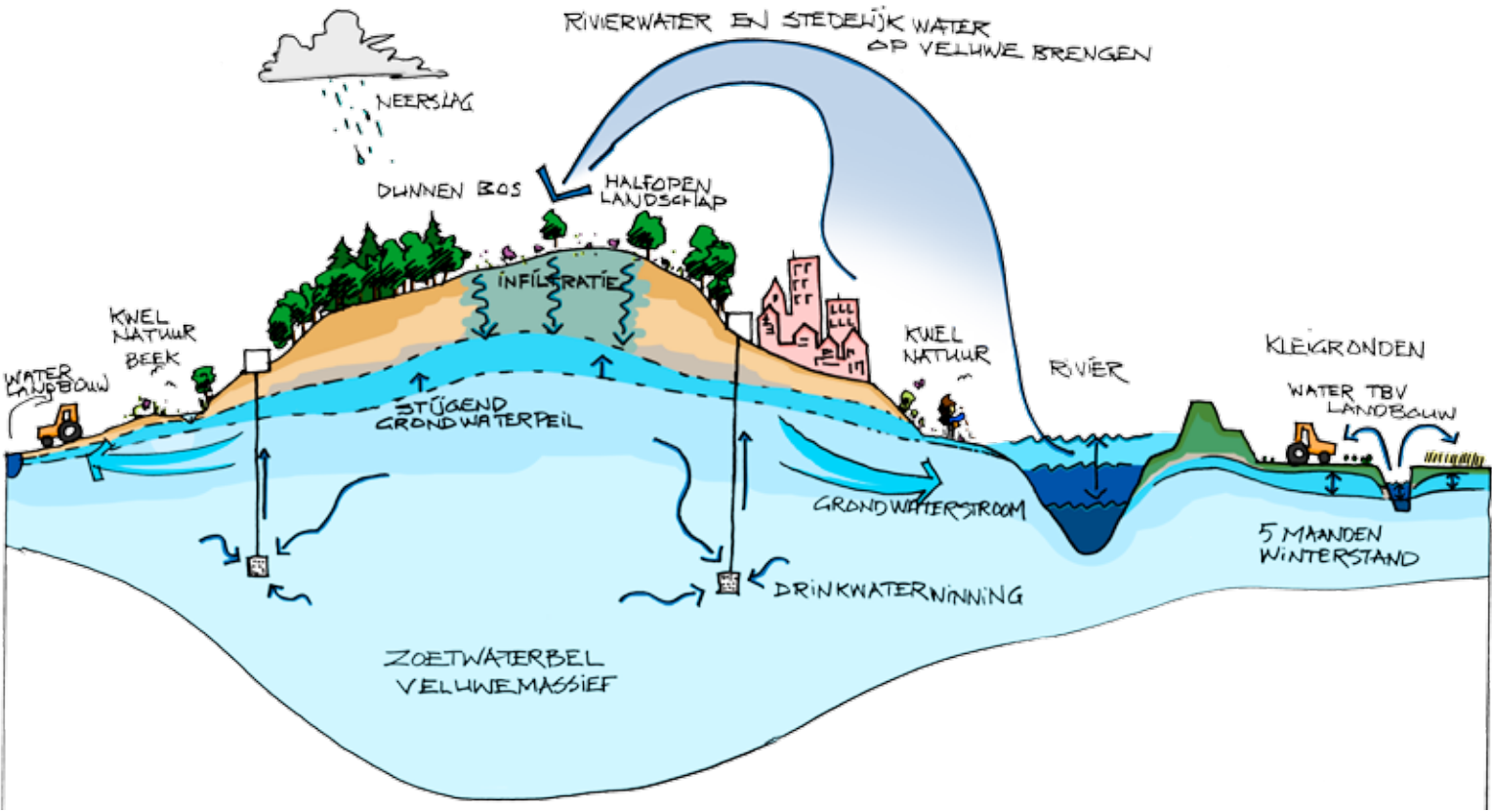
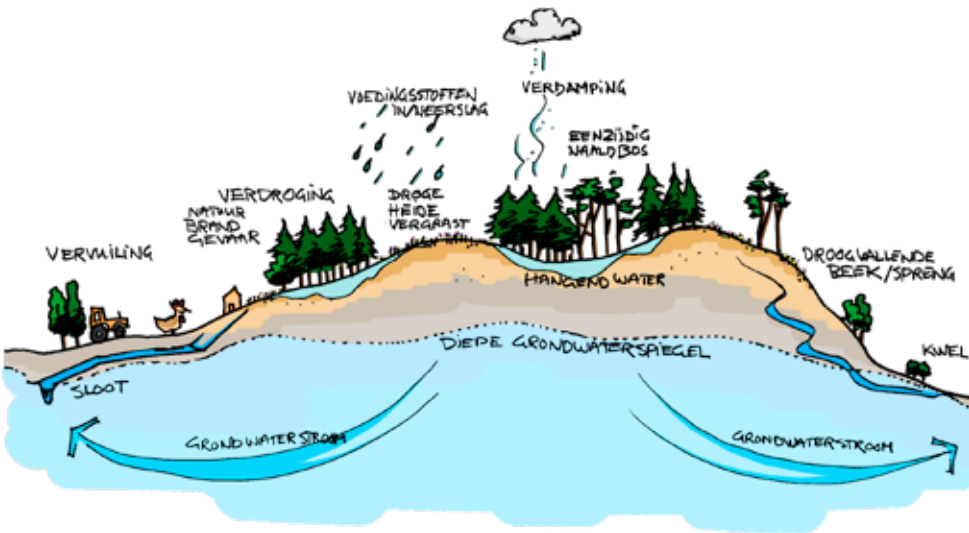
Ze vindt het moeilijk om te zeggen, ook omdat ze veel waardering heeft voor wat de twee ontwerpteams onder leiding van Bernadette Janssen en Jeroen Ruitenbeek in korte tijd hebben gepresteerd – maar Suzanne Hesseling acht de kans klein dat de ontwerpstudies bruikbaar zijn voor de verdere ontwikkeling van de regio Arnhem-Nijmegen-Foodvalley. ‘Het zit ’m vooral in de summiere aandacht voor de actualiteit (zoals de regionale energiestrategieën die in de maak zijn, de roep om betere internationale verbindingen, red.) en de bruikbaarheid van sommige voorstellen’, aldus mobiliteitsadviseur Hesseling. ‘Neem hun suggestie om woningbouw te situeren in de Betuwe, of aan het “stadsfront” van Elst. Dat is losgezongen van de koers die we varen om verstedelijking vooral te concentreren in bestaand stedelijk gebied en rondom belangrijke vervoersknooppunten.’ Medeopdrachtgever Mark Kemperman van de provincie Gelderland is minder stellig. ‘Het zijn vrije oefeningen en die moet je niet relateren aan bestaand beleid. Ik vind het inspirerend dat beide teams zienswijzen op tafel leggen die anders buiten beeld en onbesproken blijven.’

Hesseling en Kemperman geven toe dat de regionale afbakening ietwat vreemd aan doet. ‘Arnhem en Nijmegen kampen met stedelijke vraagstukken, Foodvalley is landelijker.’ Aan de andere kant kampen beide gebieden met dezelfde opgaven, stelt Hesseling. ‘De bereikbaarheid staat onder druk. De regio is een scharnierpunt in het landelijke spoor- en wegennetwerk is, maar die infrastructuur is door de vele rivierkruisingen ook erg kwetsbaar. Daarbij zijn de Gelderse Vallei, Arnhem en Nijmegen enorm in trek bij woningzoekenden uit de Randstad. Waar moeten al die huizen komen?’ De vijf regionale opdrachtgevers (naast Arnhem de gemeente Nijmegen, de provincie Gelderland, de regio Arnhem-Nijmegen en het samenwerkingsverband Foodvalley) hopen dat ze door deelname aan Regio van de Toekomst weer in het blikveld van het rijk terechtkomen ‘Sinds het opheffen van de Stadsregio Arnhem-Nijmegen zijn we wat uit beeld geraakt. Het is voor ons belangrijk dat onze verstedelijkings- en mobiliteitsopgaven ook in Den Haag prioriteit krijgen.’

Hesseling en Kemperman zijn gecharmeerd van de analyse door het team van captain

Janssen. ‘Zij laten het begrip “overloopgebied” varen en zijn op zoek gegaan naar een nieuw economisch acquisitieprofiel. Zet niet langer in op logistiek, maar op voedsel en gezondheid – twee economische sectoren waarin Foodvalley en Arnhem-Nijmegen elkaar aanvullen.’ Volgens Hesseling maakte Janssen pijnlijk duidelijk waarom zo’n profiel maar moeilijk van de grond komt. ‘Bernadette zei tijdens de eerste excursie dat een eventuele derde pijler volledig onzichtbaar is. Ik moet zeggen: daar sloeg ze de spijker op de kop.’ De suggestie van Bernadette Janssen om naast mobiliteit en verstedelijking zoetwatervoorziening op de flanken van de Veluwe als derde pijler te benoemen kwam voor Mark Kemperman als een verrassing. ‘Dit inzicht kregen we er gratis bij. Het is een interessante gedachtegang, die ook vragen oproept. Ik bedoel: zijn we in staat om deze opgave integraal te benaderen, en wie hebben we daarvoor nodig?’

Links Om de zoetwaterstromen te vertragen, vast te houden en op te slaan zijn maatregelen in het watersysteem noodzakelijk, zowel op het zand als in het kleiige rivierengebied.

Het team van Bernadette Janssen ziet in het Veluwemassief de ideale zoetwaterbel om heel Nederland in de toekomst van zoetwater te voorzien. Daarvoor moet het kenmerkende Veluwelandschap wel op de schop.

In weerwil van alle ontwerpkracht en verbeeldingen van de toekomst, dreigt de Omgevingswet een nieuw feestje van ontwikkelaars in te luiden – zolang de positie van overheden, maatschappelijke organisaties en bewoners niet versterkt wordt. Ontwerpers kunnen hier een rol spelen, betoogt Annemiek Rijckenberg, zelfstandig adviseur en tot voor kort voorzitter van Bureau Architectenregister.

Leer van projecten uit het verleden

Tekst Annemiek Rijckenberg

De decentralisatie van de ruimtelijke ordening is een van de grootste fouten in de Nederlandse planningsgeschiedenis geweest. Nu bij een aantal ministeries de noodzaak van coördinatie, afstemming en ruimtelijk beleid weer gevoeld wordt, maar zij op een gebrek aan enthousiasme stuiten bij provincies en gemeenten heb ik geen medelijden. Een vergelijking met het door Shakespeare bedachte personage Koning Lear dringt zich op: hij gaf zijn land weg aan zijn dochters, maar bleek hun liefde nooit bezeten te hebben. Sinds het weggeven van de nationale ruimtelijke ordening dolen rijksambtenaren door het land, om te luisteren, kennis op te halen, en met ateliers, werkplaatsen, kwartiermakers, keukentafelgesprekken en prijsvragen partijen te verleiden tot samenwerking en investeringen. Verder gaat de vergelijking mank: de rijksoverheid is in tegenstelling tot Koning Lear niet machteloos. Zij bezit grond en panden op strategische plaatsen en investeert ieder jaar miljarden euro's, via het MIRT, het landbouwbeleid en waterveiligheidsprogramma's. In een ideale situatie gebruikt het kabinet deze financiële middelen om de nationale doelen te realiseren die in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) gesteld zijn. Het meest logische schaalniveau waarop dit moet gebeuren is de regio. Daar wordt onder de radar al veel moois bedacht, maar die projecten zijn

niet of nauwelijks bestuurlijk ingebed. Een regionale aanpak van de grote verbouwing van Nederland heeft ontwerpinspiratie en -voorbeelden nodig, maar ook specifieke doelen, multidisciplinaire samenwerking en andere regels en budgetten. Het landschap dat nu van niemand is – dus geen nationaal park of landgoed of natuurgebied – wordt anders de stortplaats voor alle nieuwe ruimtelijke opgaven. In Regio van de Toekomst is geëxperimenteerd met ontwerpinspiratie, integrale benaderingen en nieuwe samenwerkingen. Maar de kloof tussen de vier veelomvattende en daarmee niet echt strategische opgaven van de NOVI – duurzaam economisch groeipotentieel, klimaat- en energietransitie, sterke en leefbare steden en regio's, en toekomstbestendig landelijk gebied – en de keuze voor vier regio's met specifieke vraagstukken en problemen lijkt erg groot. Dienen de resultaten van de acht ontwerpteams straks vooral als illustratiemateriaal voor de NOVI, bedoeld om lastige opgaven door mooie vergezichten minder omstreden te maken?

Tussenkop / Bij grote maatschappelijke kwesties staat de ontwerpwereld teveel aan de zijlijn. Hiermee worden denkkracht en ontwerpkanalen onderbenut. De vakwereld doet bijna gratis mee aan prijsvragen en ontwerpend onderzoek, blij met elke aandacht en een plaats aan tafel. 'Ontwerp is nodig om de risico's van beleidstaal te vermindere en de kloof met de praktijk te dichten', vertelde NOVI-directeur en mede-initiatiefnemer van Regio van de Toekomst Emiel Reiding tijdens een bijeenkomst over de prijsvraag Brood en Spelen. Hij legt de nadruk op een vertalende rol, op het zichtbaar maken van mogelijke oplossingen. Een terugkerende vraag bij ontwerponderzoek is wie eigenaar wordt van die ontdekte ontwerpoplossingen? Met welk geld en welk instrumentarium kunnen ze verder worden uitgewerkt – of zelfs uitgevoerd? Deze vragen leven ook bij Regio van de Toekomst. Ergens hoop je dat de ontwerpvoorstellen ook daadwerkelijk gemaakt gaan worden. Maar het vooruitzicht van een eindeloos overleg met grote aantallen betrokkenen doet de ontwerpenergie als sneeuw voor de zon wegsmelten. Ik zie al voor me hoe het witte ontwerp papier bedolven raakt onder gele 'ja maar'-briefjes met, en dat de ideeën uiteindelijk in het archief van prijsvraagplannen belanden.

Tussenkop / In de conceptstukken voor de NOVI (die in april uitkomen) staat een aantal (klassieke) planning- en ontwerpprincipes, die het landschap en de regio's kunnen helpen. De basis van de lagenbenadering – ondergrond bepaalt bestemming – komt terug, maar het cascoconcept lijkt te worden losgelaten. Het principe van meekoppelende belangen en meervoudig ruimtegebruik wordt daarentegen wel weer omarmd. Specifieke kwaliteiten van landschappen en regio's worden onderscheiden, daar is het project Regio van de Toekomst ook een uitdrukking van. Met de herintroductie van de duurzaamheidsladder voor verstedelijking wordt het bouwen in de groene stadsranden en op uitleglocaties tenminste niet zo vanzelfsprekend als de Neprom, de projectontwikkelaars, ons maar steeds wil doen geloven. Als het om het landschap zelf gaat, blijft het nog akelig stil, al is er wel een interessante adviesaanvraag naar de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) gegaan: welke ruimte is er om met geld uit het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

(GLB) wettelijke en bovenwettelijke doelen op het gebied van landbouw, natuur en water te realiseren, die passen binnen de overgang naar kringlooplandbouw – een onderwerp dat ook in de Regio van de Toekomst-studie voor Flevoland bij de kop is gepakt.

Tussenkop / Toch waarschuwen vakspecialisten dat met de nieuwe Omgevingswet en door een gebrek aan kennis en politieke wil bij gemeenten en provincies, een nieuw feestje voor ontwikkelaars in de maak is. Het nauwelijks kunnen ingrijpen in grondposities geeft gemeenten en andere minder krachtige partijen het nakijken. Het nastreven van publieke doelen, zoals ruimtelijke kwaliteit en klimaatadaptatie kan dan het onderspit delven. Daarom is het belangrijk dat de positie van maatschappelijke organisaties en bewoners als mede-opdrachtgevers bij gebiedsontwikkeling verstevigd wordt. Architecten, stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten behoren in dit alles een rol te hebben in het onderzoek naar de opgave, in de contacten met bewoners en belanghebbenden – ze moeten in ieder geval niet pas op het einde in de visualisatiefase worden ingeschakeld. Het zou goed zijn als de

JOOST SCHRIJNEN / LID VAN DE INSPIRATIEGROEP

‘Ontwerpend onderzoek is opnieuw ontdekt’

Stedenbouwkundige Joost Schrijnen is lid van de Inspiratiegroep – vakgenoten die de teams van feedback voorzagen – en diegene die Regio van de Toekomst heeft bedacht. Hij was al betrokken bij Stad van de Toekomst, een project van de BNA waarin ontwerpteams stedelijke opgaven onder de loop namen, toen hij tijdens een BNSP-dag NOVI-directeur Emiel Reiding tegen het lijf liep. 'Ik zei Emiel dat zoiets ook op regionale schaal zou moeten plaatsvinden. Natuurlijk is de stad een belangrijk toneel om keuzes inzichtelijk te maken, maar de regio is bij uitstek het schaalniveau om opgaven als klimaatadaptatie, mobiliteit en verstedelijking onder de loop te nemen. Emiel was het me eens en toen is de bal gaan rollen.

Dat Regio van de Toekomst relatief laat van start ging – de koers en de inhoud van de NOVI stonden al grotendeels vast – is volgens Schrijnen helemaal niet vreemd. 'Vergeet niet dat bestuurders, Kamerleden en beleidsmakers geen idee hebben van de

ruimtelijke complexiteit, laat staan dat die grote opgaven een ruimtelijke uitdrukking hebben. Het nut van een nationale omgevingsvisie, waarin thema's en vraagstukken op elkaar worden afgestemd, wordt binnen het rijk nog maar door weinigen gezien, zo dominant is het sectorale denken.' De kennis over hoe we een ruimtelijke visie maken – opgaven verkennen, gebieden doorgronden, mogelijke oplossingen agenderen – is volledig verdwenen, aldus Schrijnen. 'Het vak van ruimtelijke ordening moet opnieuw worden uitgevonden, de methodiek van ontwerpend onderzoek opnieuw ontdekt.' Schrijnen hoopt dat Regio van de Toekomst ertoe leidt dat het ruimtelijk ontwerp weer omarmd wordt. 'Natuurlijk kunnen we het hebben over de kwaliteit van de bevindingen – zoals de zoetwaterpotentie van de Veluwe, of dat een concurrerende agrarische sector in Flevoland mogelijk is met een patchwork van landbouwwormen. Maar ik vind het belangrijker dat opdrachtgevers door dit project inzien dat ontwerponderzoek hen kan helpen. Ik bedoel, in al die

beroepsverenigingen een onderzoek laten doen naar de kracht en de waarde van de professies, zoals dat voor architecten en interieurarchitecten al is gebeurd. Opdrachtgevers kunnen veel leren van gerealiseerd werk uit het verleden, zoals Ruimte voor de Rivier, nieuwe stations en kustversterking. Bij veel van deze programma's hadden ontwerpers een grote rol, en waar dat niet zo was is het verschil in kwaliteit duidelijk zichtbaar. Voor de opgaven van vandaag zijn zulke programma's niet in zicht. Na tien jaar decentralisatie en bezuinigingen is de grote schaal in onbruik geraakt en zijn overheden dolende, om hulp roepend als Koning Lear. Laten we ontwerpers inzetten om ze te helpen.

regio's moeten overheden, bedrijven, burgers en maatschappelijke organisaties met elkaar in de slag om tot omgevingsagenda's te komen. Geloof me, die agenda's hebben alleen waarde en scherpte als ontwerponderzoek gebruikt wordt om ze op te stellen.' Dus, vervolgt Schrijnen: 'Ik zou graag zien dat in bestuursovereenkomsten wordt vastgelegd dat ontwerponderzoek een verplichte methodiek is en dat daarvoor budgetten worden vrijgemaakt.'

Schrijnen heeft tot slot een boodschap voor de ontwerpers zelf. Zij moeten verantwoordelijkheid blijven dragen voor hetgeen ze door hun onderzoek ontdekken. 'Als je vindt dat de Veluwe op de schop moet om op de lange termijn de zoetwatervoorziening van Nederland veilig te stellen, gooi dat idee dan niet over de schutting bij de opdrachtgever. Ga op zoek naar de partijen die daarmee aan de slag moeten, en stop pas als je diegenen hebt gevonden die zich er daadwerkelijk om bekommeren.'

‘Regio van de toekomst maakt duidelijk dat regionaal ontwerpen niet eenvoudig is. Het schaalniveau is moeilijk te vatten. Zo is niet ieder gebied waar een lijn omheen staat een regio. De regionale opgave is alleen een opgave als er een regio is – dat levert soms verwrongen constructies op. Daarnaast los je het mobiliteitsvraagstuk niet regionaal op en regionale ingrepen in nationale systemen kunnen grote consequenties hebben voor andere regio’s. Tot slot kunnen niet alle opgaven door ruimtelijk ontwerp worden aangepakt. Betere samenwerking tussen universiteiten – zoals voorgesteld voor Arnhem-Nijmegen-Foodvalley – hoeft niet in een locatie te worden vertaald. Ook de diversificatie van de landbouw in bijvoorbeeld de Flevolandstudie is niet te vertalen in legendaeenheden.’

‘Hiermee kan ik bij de betrokken ministeries aankomen’

Voor rijksambtenaar Emiel Reiding, als directeur bij het ministerie van Binnenlandse Zaken verantwoordelijk voor de totstandkoming van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), staat het doel van Regio van de Toekomst buiten kijf. ‘Met de NOVI bepleiten we een integrale aanpak – kort gezegd: opgaven en belangen moeten zorgvuldig worden afgewogen en het liefst zoveel mogelijk gecombineerd. Die filosofie is richtinggevend voor alle plannen en beleidsvoornemens die in de maak zijn. Maar het gevaar is dat zo’n boodschap te abstract blijft. Met de ontwerpstudies uit Regio van de Toekomst kunnen we laten zien wat we bedoelen, kunnen we laten zien waar een integrale werkwijze in een specifiek gebied toe kan leiden.’

Met een sceptische blik kan je concluderen dat het geleverde ontwerpwerk dus enkel dient als illustratie. Ja, maar illustratie dan wel in de brede zin van het woord, aldus Reiding. ‘Het gaat niet alleen om de mooie beelden die getekend zijn, maar ook om de verhalen achter die beelden. Daarin lezen we hoe we opgaven combineren, wat

realistisch is en wat niet, wie met wie moet samenwerken, tot welke ruimtelijke inrichtingen dat alles kan leiden.’

De hamvraag is of alle studies ‘ter illustratie’ in de NOVI worden opgenomen. Aan een antwoord wil Reiding zijn vingers niet branden. ‘Laat ik het zo zeggen. Ik ben onder de indruk van wat de teams gepresteerd hebben. Het verhaal voor een circulaire landbouw in Flevoland is zeer waardevol, de wijze waarop de ontwerpers grote vraagstukken in de Eemsdelta koppelen aan het wel en wee van de dorpsgemeenschappen is indrukwekkend. Maar niet alles is direct bruikbaar. Bovendien is de NOVI zelf niet eens zo belangrijk. Straks gaan we per landsdeel aan de slag met omgevingsagenda’s waarin alle relevante spelers tot een gezamenlijk omgevingsbeleid moeten komen. Ik stel me voor dat de studies dan weer op tafel komen.’

De belangrijkste les voor Reiding is niet spraakmakend, maar toch is hij er blij mee. ‘De studies tonen aan dat integraal werken loont. Dat is voor mij van cruciaal belang.

Met die bewijslast kan ik bij de betrokken ministeries aankomen.’ Na een korte stilte: ‘Ik vind dat de waarde van ontwerpend denken bewezen is. Ik vermoed dat we ontwerpend onderzoek steeds vaker nodig hebben om complexe ruimtelijke kwesties van oplossingen te voorzien – en geloof me, het wordt alleen maar ingewikkelder.’

Tijdens Regio van de Toekomst is vaak gesproken over taakverdelingen en verantwoordelijkheden. Wat ligt op het bord van de regio, wat behoort tot het domein van de rijksoverheid? Emiel Reiding vindt het voor die vraag nog te vroeg. ‘Natuurlijk komt het uiteindelijk op tafel, net als de vraag wie wat gaat betalen. Voor nu moeten we de studies vooral zien als gemeenschappelijke verkenningen, als inspirerende verhalen waar de regio’s mee verder kunnen. Als een gedeeld verhaal echt staat, eventueel beklonken in een omgevingsagenda of bestuursakkoord, hebben we het wel over wie precies wat moet doen.’